

Cumhuriyet ve Demokrasi

Prof. Dr. Murat Somer ve Prof. Dr. Ali Yaycıođlu

Önümüzdeki yüzyılda Cumhuriyet ile evrensel standartlarda çoğulcu, kapsayıcı ve katılımcı demokrasi ülkelerini hangi ilkeler, kurumlar, değerler, düşler, duygular ve kavramlar üzerinden geliştirebiliriz? Aynı anda hem ortak bir "Biz" duygusunu üretip hem de tüm farklılıklarıyla gerçek anlamda eşit ve özgür yurttaşların katılımcı yoldan kendi kendini yönetebilmesini nasıl sağlayabiliriz? Geçmiş yüzyıllardan ders alarak ama asıl geleceğe bakarak bunu nasıl yapabiliriz? Cumhuriyet ve demokrasi tarihimiz bir yönüyle, evrensel olan ile ulusal olan arasında gerçekleştirdiğimiz, iki yönlü ve sürmekte olan bir yolculuk. Ya da yolculuklar. Buradan, yani Cumhuriyet'in birinci yüzyılını tamamlayıp ikinci yüzyılına girerken bulunduğumuz yerden nereye gidebiliriz, daha doğrusu nereye gitmek istiyoruz?

Bu soruların yanıtlarını bulabilmek için her şeyden önce, yakın tarihimizi şekillendirmekte bu kadar etkili olmuş olan evrensel cumhuriyet ve demokrasi ideallerini daha kavrayıcı ve sorgulayıcı bir şekilde yeniden düşünmemizde ve içselleştirmemizde büyük fayda var. Öte yandan, bu evrensel ülkelerin Türkiye'nin kendi tarihsel süreçleri içerisinde büründüğü cumhuriyet ve demokrasi oluşumlarına nesnel ve yapıcı perspektiflerden bakmayı başarabilmeliyiz.

Türkiye hem bir cumhuriyet hem bir demokrasi olarak uzun bir tecrübeye sahip. Ülkemiz yüzyıllarca süren bir imparatorluk geçmişinden sonra yüz yıl önce bir cumhuriyet olarak kuruldu. Cumhuriyet özgür yurttaşlardan oluşan ulusun egemenliğini, hukuk önünde ayrıcalıksız ve olabildiğince eşit bir toplum olmayı, yaygın ve erişilebilir çağdaş eğitim ve kalkınmayla vatandaşların kendilerini gerçekleştirebilmelerini, dayanışmayı ve ortak ülküyü ve bu ülkeye doğru değişim iradesini ve cesaretini işaret ediyordu. Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı boyunca, demokratik kurumlar filizlenmiş ve kök

salmişti. İmparatorluğun son yüzyılı katılım mekanizmalarının artmasına, yerel ve daha sonra imparatorluk sathında kurulan meclislere ve yoğun anayasacılık hareketlerine tanık oldu. Cumhuriyet bu kendisinden önceki anayasal hareketler, demokratik deneyimler üzerinde inşa edildi ve onlardan yararlandı.

Cumhuriyet'in kurucu kadroları, başta kurucu lideri ve tartışmasız baş mimarı Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere hem bu yerel hem de evrensel deneyimlerin bilincindeydi. O'nun ayakları yere basan stratejik gerçekçilikle geleceğe bakan cesur bir idealizmi harmanlayan liderliğinde kurulan Cumhuriyet yüzyıl sonra bile Türkiye'de ve dünyada geniş halk kesimleri nezdinde önemini yitirmedi ve ilham kaynağı olmaya devam etti. Cumhuriyet bir toplumun kendini değiştirme iradesi, devrimci bir kopuş, iddialı ve radikal bir gelecek hayali ve atılımını temsil etti.

İlk dönemlerinde Cumhuriyet'in fikren yüzünü döndüğü Batı dünyası demokrasi ve otokrazi arasında çetin bir mücadeleye sahne oluyordu. Bu mücadele içinde farklı demokrasi ve cumhuriyet tasarımları yeşeriyordu. Bu bağlamda, kuruluş döneminde içinde otoriter unsurlar barındırmasına rağmen Cumhuriyet kurulduğundan itibaren kendini aynı zamanda, egemenliğin ulusa ait olduğu, halkın vekilleri aracılığı ile kendini yönettiği bir rejim olarak gördü. 1950 öncesi CHP içi siyaset ve mahalli seçimler, 1950 sonrası çok partili hayata geçiş, hâkim teminatı ve kapalı oy açık sayım ilkeleri altında seçim sisteminin oluşmasıyla temsili demokrasi, cumhuriyet rejimiyle iç içe, onunla bütünleşmiş bir şekilde Türkiye tarihine yön verdi. Türkiye'de demokrasi aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ortaya koyduğu radikal dönüşümün bazı maliyetlerini azaltan, bir yönüyle Cumhuriyet'in radikalliğini yumuşatan, teskin eden bir anlam yükledi.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Batı'da demokrasi yurttaşların bilfiil kendilerini yönetmeleri, bunun için vekillerini seçmeleri haklarının ötesinde bireysel özgürlüklerin garanti altına alındığı, güçler ayrılığının kurumsallaştığı, yönetimde sivil toplumun ve özerk kurumların söz sahibi olduğu, toplumun daha korunaksız, ayrımcılığa uğramış ya da temsil edilmeyen kesimlerinin desteklenmesi gerektiğinin altını çizen bir yönetim ideali olarak şekilleniyordu.

Bu dönemde dünyanın birçok ülkesinde ise cumhuriyet fikri belki demokrasiler kadar düşünsel ve kurumsal dönüşüme uğramadı. Ama kamu yararı, laiklik, özgür ve eşit vatandaşlık, dayanışma, ortak geçmiş ve gelecek, ortak ülkü ve ortak vatan ideallerinin altını çizdiği cumhuriyet ideali siyasal yelpazenin hem sol hem sağ cenahında var olmaya devam etti. Buna mukabil, son yıllarda, özellikle çevre sorunları ve iklim krizi, salgın hastalıklar ve tabii sosyal ve ekonomik eşitsizlikler cumhuriyetçilik fikrinin merkezinde olan kamu yararı kavramının önemini toplumlara yeniden hatırlattı. Bunun sonucu cumhuriyetçiliğin yeniden güçlü bir fikri atılım yapmasına, demokrasiyi tamamlayan bir eş ideal olarak, yeniden siyasal ve düşünsel dünyada kendini göstermesine yol açtı. Demokrasinin vazgeçilmezi olan bireysel özgürlüklerin, solduğumuz havadan güvenliğe ortak çıkarlarımızı ve geleceğimizi kuran ve teminat altına alan cumhuriyetçi kurumlar ve fikirler olmaksızın güvencesiz ve boşlukta kalacağını gitgide daha fazla idrak ettiğimiz bir çağda yaşıyoruz.

Ülkemizde 1950'den bugüne kadar, gerek Cumhuriyet gerek demokrasi açısından önemli kazanımlar elde edildi. Diğer yandan bu iki ideal arasında gerilimler de ortaya çıktı. Bazen cumhuriyet kamusal birlik, eşitlik içinde kurulan katılımcı, aşağıdan yukarı gelişen bir ortaklık ve dayanışma anlayışından ziyade devlet ve elitler eliyle toplumun yukarıdan aşağıya dönüştürülmesine indirgendi. Demokrasi ise her zaman bireysel özgürlükler, hukukun üstünlü-

ğü, insanın bireysel ve toplumsal özerkliklerinin korunması, vatandaşların kamu yararına çalışan ve hesap veren bir devleti kurmak ve denetlemek için tabandan yukarıya ve yatay örgütlenmesi ve siyasal katılımı olarak anlaşılmadı. Bundan ziyade demokrasinin anlamı çoğunluğun elitlerin etkisindeki devlete karşı savunulması veya çoğunluğun ya da "asli" olduğu iddia edilenlerin desteğini alarak, toplumu ve siyasal hayatı devlet ve elitlerin vesayetinden kurtararak yeniden şekillendirme ideası ile ilişkilendirildi.

Özellikle 1990'lardan itibaren cumhuriyet-demokrasi gerilimi siyasal tartışmalara yön verdi. Bu dönemde Cumhuriyet'in önemli ve yoğun sorgulamaları, eleştirileri yapıldı; Cumhuriyet tarihiyle yüzleşme çabaları gerçekleşti. Bu eleştiriler tarihimize ve kendimize daha nesnel bakabilmek için önemli ve değerli adımlar olmakla beraber, geçmiş analizlerinde anakronizmler, ortak bir gelecek kurmak için dışlayıcı zaafılar içeriyordu. 2000'li yıllarda, bu eleştirilerden de beslenen, daha önce kendini toplumun çeperlerinde gören toplumsal kesimler ve siyasal hareketler siyasal iktidara ve devlet yönetimine erişti. Bu gelişmeyi cumhuriyet-demokrasi gerilimlerinin aşılması için önemli bir fırsat olarak görmek mümkündür. Bu fırsatın bugüne dek kullanılmadığını, bunun yerine cumhuriyet ve demokrasi ekseninde belki daha derin toplumsal ve siyasal kutuplaşmaların yaşanmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Son yıllarda Türkiye'nin ve dünyanın siyasal yoğunluk ve çalkantılar yaşadığı, birçok demokratik ülkede demokratik ve kamusal kazanımları tehdit eden ama henüz tam kavramsallaştıramadığımız yeni bir popülist dalganın dünyaya yayıldığı bu dönemde, cumhuriyet ve demokrasinin bir arada yeniden değerlendirilmesi zorunluluğu ile karşı karşıyayız. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılına girdiğimiz bu günlerde, cumhuriyet ve demokrasi deneyimimiz ile ilgili içerikli bir muhasebe ve geleceğe taze bir bakış gereksinimi ortada gözükmektedir.

Cumhuriyet ve Demokrasi başlığı altında 1 Nisan 2023, 24 Eylül 2023 ve 4 Ekim 2023 tarihlerinde İstanbul, Samsun ve İstanbul'da düzenlenen çalıştaylara 61 kişi katıldı. Bu üç çalıştayda cumhuriyet ve demokrasiyi Türkiye'nin iki büyük tecrübesi olarak tartıştık. Birinci yüzyılda demokrasi ve cumhuriyete gelen özellikle son on yıllardaki çoğu haklı eleştiriler, kazanımların da gözden kaçmasına neden olabildi. Biz ise geleceğe bakarak kazanımlarımızı yitirmeden daha gelişkin bir demokrasi ve cumhuriyet tasarımı nasıl tasavvur edebiliriz üzerine konuşmayı arzu ettik. Bu iki ideali birbirinden ayırışamayan, tam tersine birbirini destekleyen, dengeleyen, zenginleştiren tecrübeler ve idealler olarak anlamayı ve tartışmayı önerdik. Tam da demokrasi ve cumhuriyeti hem tarihsel tecrübelerimiz hem gelecek ideallerimiz olarak, yeniden söyleşmemiz gereken bir tarihsel dönemeçte olduğumuzu belirttik.

Bu davetle düzenlediğimiz toplantılarda katılımcılara şu soruları sorduk:

- Türkiye'de cumhuriyetin ve demokrasinin birinci yüzyıldaki en önemli kazanımları sizce neler? Kuruluş ve gelişim dönemlerini düşünürsek Türkiye'nin cumhuriyet ve demokrasi tecrübesini üç temel kavramla tanımlarsanız ne dersiniz?
- Türkiye'de bugün demokrasi ve cumhuriyeti bir arada düşünürken bir gerilim görüyor musunuz? Görüyorsanız, bu gerilim hatlarını bizle paylaşır mısınız? Görmüyorsanız, neden görmediğinizi açıklar mısınız?
- Somutlaştırırsak eğer, önümüzdeki dönemde hangi reformlar ve uygulamalar cumhuriyet ve demokrasinin eşitlik, dayanışma, özgürlük ve katılım ideallerini aynı anda gerçekleştirmemize katkı sağlayabilir? Toplumun siyasal partilerin ötesinde dönüştürücü özne olmasının imkânlarını nasıl inşa edebilirler?

- Önümüzdeki on yılda Türkiye Cumhuriyeti ve demokrasisini bir arada nasıl tasavvur ediyorsunuz? Kendi profesyonel, kimliksel, entelektüel, akademik tecrübelerinizden yola çıkarak önümüzdeki dönemde dayanışma ve çatışma alanlarını, kamu yararı ve bireysel - kolektif özgürlük mecralarını, çoğunluk ve çoğunluk olmayanlar arasındaki ilişki kodlarını bizle tartışabilir misiniz?
- Ülkemizde yaşanan kutuplaşmayı geride bırakıp eşitlik ve ortaklık duygusunun güçlenmesinin araçları neler olabilir?
- Ütopyalarımız nelerdir? Yine kendi profesyonel, kimliksel, entelektüel ve akademik tecrübelerinizden yola çıkarak üç kavramla, demokrasi ve cumhuriyet ütopyelerinizi bizle paylaşır mısınız? Gelecek yüzyılda kendimizi demokratik cumhuriyetin eşit sahipleri olarak görmemizin zemini üç ortak değer sizce ne olabilir?

Cumhuriyet ve Ulusal Egemenlik

Muhakkak Cumhuriyet'in en önemli kazanımı 100 yıl önce saltanatın kaldırılması ve egemenliğin ulusa ya da halka geçmesiydi. Cumhuriyet ve Demokrasi çalıştaylarında Cumhuriyet'in bu yönünü altı çizmekle beraber, katılımcılar çoğu zaman Cumhuriyet'in egemenliğin ulusa geçmesi iddiasını bir veri olarak kabul ederek, Cumhuriyet'in kazanımlarını geniş bir çerçeveye oturtular. Bir katılımcı Cumhuriyet'i "mülkün hükümdarlıktan, hükümdardan ve hanedandan milletin eline geçmesi" olarak tanımladı. Cumhuriyet ile gerçekleşen "tüzel kişiliği olan devletin doğması, parlamento, dolayısıyla seçimler, hukuki yetki, iktidarın sürekliliği ve kişiye bağlı olmaması, iktidarın kansız bir şekilde el değiştirmesi... gibi birçok uygulama aslında mülkün el değiştirmesinin bir gereği olarak çıktı."

Diğer bir katılımcı Cumhuriyet'in "egemenlik alanının yeniden kurulması" anlamına geldiğine işaret etti. Başka bir katılımcı Cumhuriyet'in kazanımını üniter devlet yapısı, güçler ayrılığı, kurulan kamusal kontrol, denetleme ve denge mekanizmaları ve "ülkenin tüm vatandaşları tarafından kabul edilen yargı sistemi" olarak özetledi. Benzer bir noktadan konuyu ele alan bir katılımcı Cumhuriyet'in "eşitlik temelli bir hukuk düzeni" oluşturduğunu vurguladı ve özellikle Medeni Kanun'un Cumhuriyet'in yurttaş eşitliği bağlamında temel direği olduğunu ifade etti.

Millî egemenlik vurgusu yanında bazı tartışmacılar Cumhuriyet'in en önemli kazanımın parlamento ve "Türkiye'nin uzun seçim geleneği" olduğunu belirtti. Şüphesiz Türkiye'nin parlamento ve seçim tecrübesi Cumhuriyet öncesine gitmektedir. Ama Cumhuriyet'in parlamento ve seçimleri kalıcılaştırdığının altı çizildi. Bir katılımcı tarihsel bir perspektifle bu kalıcılığı şu şekilde vurguladı: "1950'yle beraber Türkiye'de her zaman seçmenlerin katılım gösterdiği ve

demokratik yollarla yapılan seçimlerle iktidarı değiştirmeye dair özgüveni olan bir toplumdaki bahsediyoruz." Cumhuriyet'i bir kamusal faaliyet alanı ve bu alan içinde toplumun "değiştirme" gücü olarak yorumlayan diğer bir konuşmacı "değiştirme gücü olarak kamusal faaliyet, kamusal eylem göstererek bir şeyi değiştirebileceklerini düşünmeleri, bunu en azından zannetmeleri. Bu imkân Cumhuriyet ile beraber ortaya çıkmış oldu." ifadesiyle tartışmaya katıldı.

Bazı katılımcılarca hem siyasal hem toplumsal anlamda "meşru muhalefet" olgusunun tarihsel süreç içinde kabul edildiği, bunun ise Cumhuriyet'in demokratikliği konusunda çok hayati olduğu vurgusu yapıldı. Bir katılımcı "Türkiye'nin gerçekten güçlü bir sivil toplum[u olarak], ... muhalefet etme duygusunu 20 yıldır hiç kaybetmeden ve bir özgürlük duygusunu 20 yıldır hiç kaybetmeden sahiplenebiliyorsak bence aslında temel kazanımımız budur." diyerek muhalefet etmenin meşruluğunun Cumhuriyet tarihi- nin en önemli kazanımlarından biri olduğunun altını çizdi.

Diğer yandan tartışmalar içinde parlamenter siyasetin özellikle son yıllarda geldiği noktaya ciddi eleştiriler getirildi. "Parlamento büyük kazanım ama parlamento aynı zamanda siyaseti siyasal elitler arası bir sürece kilitliyor. Parlamento deneyimini [tamamlayan] yerelden başlayarak katılım mekanizmalarını inşa etmediğimiz zaman, aslında üstte, elitler düzeyinde yapılan sözde uzlaşma ve anlaşmaların sürdürülebilir olmadığını görüyoruz." Parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş konusu üzerinde duran bir tartışmacı Cumhuriyet'in olmazsa olmaz şartının kuvvetler ayrılığı olduğunun altını çizdi: "Kuvvetler ayrılığında denge ve fren sistemini kurmadığı müddetçe ister parlamenter sisteme sahip olsun ister başkanlık sistemine sahip olsun biz bu ülkede sağlıklı bir denge oluşturamayız. O yüzden parlamenter sistemi de istiyorsak veya başkanlık sisteminde kalalım diyorsak bile kuvvetler ayrılığının fren ve denge sistemini iyi kurmalıyız."

Aşağıda daha detaylı ele alacağımız, cumhuriyet-demokrasi tartışmalarının niteliği üzerine konuşan bir katılımcı cumhuriyet rejimini aslında bir fikirsel ve toplumsal sıçramanın sonucu değil, saltanatın kaldırılması ile ilgili daha teknik bir gelişme olarak ele aldı: "Böyle Fransız Devriminin cumhuriyetçi idealleriyle bir cumhuriyetimiz olsun diye değil, cumhuriyet bir anayasal krizin sonucu bulunmuş bir yöntem aslında. Çok teknik bir meseleyle biz cumhuriyete geçtik. O yüzden de cumhuriyetçi idealler ona yüklediğimizde, tam onları karşılamıyor". Kazanımları konuşmakla ilgili olarak daha farklı bir yönetsel yorum şuydu: "Kazanımlara bakarken aslında bedelleri, arayışları, girilmiş ama sonu gelmemiş yolları, bütün bunları topluca düşünmek... Amacımız kazanımları sıralamak değil de herhalde kazanımları ve diğerlerini, bedelleri olmayan, olamayanları beraber bir tarihi çerçeveye oturtmak ve buradan bakmak geleceğe..."

Eşit Vatandaşlık ve Sosyal Hareketlilik

Tartışmaların tümüne baktığımızda birçok katılımcının Cumhuriyet'in en büyük kazanımını "eşit vatandaşlık" anlayışının veya daha doğru ifade ile idealinin hâkim olmasında ve eşit vatandaşlığın farklı şekillerdeki tezahürlerinde bulduklarını söyleyebiliriz. Eşit vatandaşlık idealinin Cumhuriyet tarihi boyunca ne kadar gerçekleştiği tartışma konusu olsa bile, bu idealin hala Cumhuriyet'in temel harcı olmasının gelecek için umut verdiğinin altı çizildi. Bir katılımcı bu idealin önemini şu şekilde ifade etti:

Hepimizin eşit yurttaş olabileceği hayalini bize gördüren bir şey bu. Bunu ben bir kazanım olarak görüyorum. Çünkü böyle bir hayaliniz varsa, o gerçekleşme bile derinlerde bir yerde

hep o açığa çıkmak için ya da uygun koşulların hazırlanması için sizi zorluyor.

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin arkasında toplumsal eşitsizlikleri giderme çabasının olduğunu vurgulayan diğer bir konuşmacı, düşüncelerini Cumhuriyet'in korumacı özelliğinin altını çizen o meşhur ifade ile tartışmaya katıldı.

Cumhuriyet kimsesizlerin kimsesidir diye bir söz var biliyorsunuz. (...) Bu cümle bana Cumhuriyet öncesi olan eşitsizlikleri giderme iddiası ve idealini düşündürüyor.

Eşit yurttaşlığın hukuk karşısında eşitliğin ötesinde, sosyal bir boyutu olduğu birçok kere gündeme geldi. Kayda değer sayıda katılımcı Cumhuriyet'in hukuksal ya da kültürel bir sıçrama olmanın ötesinde, sosyal bir proje olduğunu vurgulayarak sosyal hareketlilik konusunu gündeme getirdi. Bir katılımcı "Cumhuriyet sınıf atlatabilen bir sınıf mobilizasyonu yarattı." tespitini yaptı. Bir başka konuşmacı şimdi çok kanıksanmış olsa da "Soyadı Kanunu"nun dikey sosyal hareketlilik ve eşit vatandaşlık adına radikal bir adım olduğunu ifade etti.

Cumhuriyet'i bir sosyal dönüşüm olarak düşünen diğer konuşmacılar onun kuruluş aşamasından başlayarak aynı zamanda bir eğitim seferberliği ile hayata geçtiğini vurguladı. Cumhuriyet'in kuruluşundaki sürecin aslında toplumsal katılımı içermediğini vurgulayan bir katılımcı, buna rağmen Cumhuriyet'in en önemi kazanımlarından birinin eğitim hakkı olduğunu "Eğitim hakkı bir köylü vatandaşın veya sıradan bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının da sınıf atlama-sının, ileriye gidebilmesinin yolu oldu." cümlesi ile ifade etti.

Diğer bir tartışmacı ise Cumhuriyet'in çağdaşlaşma iddiasının aslında bireyler için birçok açıdan yukarı doğru hareketlilik üreten bir mekanizma sunduğunu vurguladı:

Muasırlaşma bireysel ekonomik mobilite, bireysel coğrafi mobilite, başta da kadınların mobilitesi üzerinden sağlanan bir muasırlaşma performansıydı.

Aynı katılımcı Türkiye'de birçok konuda üzerinde anlaşılmamış meseleler olduğunu ama eğitim yolu ile muasırlaşma iddiasının - bazen kültürel bazen maddi gelişme biçiminde yorumlansa da - üzerinde genel uzlaşma olan bir "Türkiye rüyası" olarak ortaya çıktığını ifade etti.

Muasırlaşma ve sosyal mobilitenin motoru ise eğitim. Türkiye rüyası tam da bu eğitim ile yükseksebilme imkânıydı.

Eğitim üzerine yapılan hararetili tartışmalarda, eğitimde fırsat eşitliği ve eğitimin dikey hareketliliği sağlamadaki rolü konusunda ciddi bir gerileme olduğu fikri iki toplantıda da öne çıktı:

Bugün eğitim ile bireysel mobiliteyi sağlayabileceğiniz varsayımının çok tehdit altında olduğunu hissediyor en azından toplumun bir kesimi.

Bazı katılımcılar ise eşit vatandaşlık idealinin, toplumun "özneleşmesine" yol açtığı, bir yönüyle, eşit vatandaşlığın zamanla aktif vatandaşlığa dönüştüğünün altını çizdi. Bu aktif vatandaşlık toplumun özneleşmesi olarak bir katılımcı tarafından "Geçmişte sadece vergiyle mükellef olan tebaa, bir özneleşme, siyasal anlamda bir özneleşme, iktisadi anlamda bir özneleşme imkânı kazandı." cümlesi ile tartışmaya katıldı. Başka bir katılımcı Cumhuriyet'in toplumu özneleştirme girişimini "Cumhuriyet Anadolu'yu oyuna davet etti." diyerek vurguladı.

Özneleşmenin farklı boyutları var şüphesiz. Siyasal, ekonomik, kültürel, zihinsel ve duygusal... Diğer yandan özneleşme bir toplumsal farkındalık alanını zorunlu kılıyor. Katılımcılardan biri Cumhuriyet'in en temel kazanımının "toplumsal birliktelik konusunda bir farkındalık" olduğunu, bunun ise aynı zamanda toplumun ortak bir tarih ve gelecek tasarımı yapmasına hem imkân verdiğini hem de bunu zorunlu kıldığını belirtti. İleride göreceğimiz gibi, bir yandan da Cumhuriyet ve demokrasinin bugün geldiği düzey üzerine yapılan tartışmalarda toplumun bir arada yaşama isteğinde ve iradesinde bir zayıflama olduğunun ve bunun sonucu olarak ortak bir gelecek tahayyülü kurmada zorluklar yaşandığının, hatta bir "ortak hayalsizlik" içinde bulunduğunun altı çizildi. Hayallerden bahsederken bir katılımcı ise Cumhuriyet tartışmalarındaki soyutluğu eleştirirken, 6 Şubat 2023 depremlerini konuşmasının merkezine oturttu:

Bazen Cumhuriyet'e bir varlık yokluk meselesi olarak bakarken, kurumlar var mıydı yok muydu, eşitlik var mıydı yok muydu, demokrasi var mıydı yok muydu diye bakarken gözümün önünden İslas otel geçiyor. Bazı şeyler vardı, bazı şeyler yoktu. Bazı şeyler ise var gibiydi.

Eşit vatandaşlık idealinin ne kadar gerçekleşip gerçekleşmediği ve nasıl gerçekleşeceği konusunda vatandaşlık ve kimlikler arasındaki ilişki üzerinde durmamız gerekiyor. Zira vatandaşlık kurgusunun kimliklere kör olması mı, yoksa onları kapsayan, kimlikler arasındaki eşitsizliğe karşı çözümler mi geliştirmesi gerektiği üzerine birçok fikir öne sürüldü. Bu fikirleri aşağıda farklı bölümlerde ama özellikle "Kimlikler" başlığı altında tartışacağız.

Çağdaşlaşma, Laiklik, Bilim ve Sanat

Cumhuriyet'in en önemli kazanımlarını ülkenin maddi alt yapısı ve kurumsal düzenindeki gelişme olarak vurgulayan bazı tartışmacılar, bu çerçevede farklı noktalara değindiler. Bir katılımcı "Cumhuriyet'in en büyük kazanımlarından biri kurumsallaşma ve standardizasyondur." diyerek aslında Cumhuriyet'in bir altyapı hamlesi olarak düşünülmesi gerektiğinin altını çizdi. Yukarıda zikredildiği üzere "muasırlaşma" idealinin aslında bir altyapı ve kalkınma programı olduğunu söyleyen başka bir katılımcı, Cumhuriyet tarihi boyunca en büyük uzlaşmanın muasırlaşma konusunda olduğunu ifade etti.

*Çok eski bir klasik eseri anacağım. Ziya Gökalp'in **Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak** (eseri). (...) **Türkleşmek ve İslamlaşmak** üzerinde bir uzlaşma olmamış. Bunlar görüş ayrılıklarının, tartışmaların, kavgaların alanı olmuş. **Muasırlaşma ise maddi muasırlaşma maddi ya da modernizasyon anlamında, 100 yıldır tartıştığımız üç akım içerisinde bir uzlaşmaya konu olmuş. Bu da Cumhuriyet ile başlamış bir şey değil aslında ama Cumhuriyet devriminin dramatik bir şekilde***

herkesin üzerinde hemfikir olabildiği ulusal ülkü olarak yerleştirdiği bir şey, maddi muasırlaşma.

Bu saptama doğru olduğu ölçüde, muasırlaşma hedefinin kendisi üzerinde önemli uzlaşma olduğu ama toplumsal bölünmelerin "hangi muasırlaşma?" ve "nasıl muasırlaşma" soruları üzerinde olduğu ileri sürülebilir. O zaman bunun farkına varmak da muasırlaşma tartışmalarında kutuplaşmayı aşmak için bir temel olacaktır. Ve bu tartışmalarda tarafların birbirlerini ilerici-gerici ekseninde konumlandırmayı bir kenara bırakıp, genel çerçevede birleştikleri "nasıl bir muasırlaşma?" sorusuna odaklanmaları önerilebilir. Aslında bu soru Osmanlı-Türkiye tarihinin en eski sorularından biridir. Ama bugün Dünya siyasetinin ve çevre krizinin geldiği noktada bu sorunun samimice tekrar sorulmasının önemini altını çizmek istiyoruz. Hepimizin parçası olduğumuz toplumun gerçekliğini "muasırlaşma hedefinde büyük ölçüde birleşen ama 'nasıl?' sorusunun yanıtında ayrışan bir cemiyet" olarak nesnel anlamda kabul etmek, birbirinin hakkını ve meşruiyetini normatif anlamda da kabul etmenin kapısını açabilir.

Laikliğin ülkemizde kutuplaştırıcı bir siyasal gerçeklik olduğu üzerine toplumun bazı kesimlerinde bir kanaat olduğunu biliyoruz. Geçmişte haklı veya haksız olarak eleştirilen laiklik adına birçok uyguma ya da tavır, laikliğin muasırlaşma hedefine yönelik -aynı zamanda örneğin aşağıda bahsi geçecek bilimsel ve teknolojik gelişmeye yönelik- dönüştürücü bir kavram olarak görülmesinden kaynaklanmıştır. Cumhuriyet'in ortaya koyduğu laiklik idealiyle toplumun genelinde kabul gören muasırlaşma ülküsü arasındaki ilişkinin yeniden kurulması, laikliği eleştirenlerin daha ılımlı olmalarının kapısını aralayabilir. Farklı muasırlaşma patikalarının olabileceğini idrak etmek ise

laikliği savunan hatta bir toplumsal ve siyasal kimlik olarak benimseyen geniş kesimlerin, daha çoğulculuğa açık, demokratik laiklik anlayışları geliştirmelerinin zeminini güçlendirebilir.

Bu çerçevede demokratik laiklik konusunda toplumun genelinde bir uzlaşma olduğunu bir katılımcı şöyle ifade etti:

Laiklik de Cumhuriyet'in kazanımlarından biri. Fakat bu da çok uzun yıllar boyunca ordu tarafından korundu. Böyle içselleştirilmiş bir şey olmadı çünkü devlet üzerinden bir laiklik bize dayatıldı ve bu toplum tarafından o kadar da benimsenmedi. Fakat şu anda geldiğimiz aşamada bütün bunlarda bambaşka bir noktadayız. Laiklik konusunda toplumsal bir kabul ve bunu kabul etme hali var.

Laiklik konusunda toplumda yeni bir uzlaşma alanı oluştuğunu söyleyen başka bir katılımcı "en hararetli İslami kesimlerde bile son 10'lu yıllarda laikliğin ciddiye alınması gerektiğine yönelik hem ülkemizde hem Ortadoğu'da ciddi tartışmaların yapıldığına bakıldığında, laiklik meselesinin Cumhuriyet döneminin önemli bir kazanımı olduğunu söyleyebiliriz" diyerek laikliğin Türkiye'nin ötesinde, İslam Dünyası'nda yeniden değerlendirildiğinin altını çizdi. Burada laiklik gibi Cumhuriyet'in temel ilkelerinden birisinin kendisinin değil, yukarıdan aşağı uygulanış biçiminin sorgulanması, gelecekte laikliğin daha aşağıdan yukarıya sahiplenilen ve şekillenen bir şekilde güçlenmesinin mümkün olduğunun işaretini veriyor.

Laiklik konusunda önemli olduğunu düşündüğümüz bir gözlemimizi burada vurgulamak istiyoruz. 1990'lar

ve 2000'li yılların başında rejim ile ilişkilendirilen ve din ve inanç özgürlüğü karşısında kısıtlayıcı bir kavram olarak ele alınan laiklik kavramının çalıştaylarımızda özgürlük, cinsiyet eşitliği, eğitim (dolayısıyla muasırlaşma), fırsat eşitliği, ekonomik eşitlik, demokrasi ve kapsayıcılıkla ilişkilendirildiğini tespit ettik. Bu tespiti çok önemsiyoruz zira Cumhuriyet'in en önemli kazanımlarından biri olan laikliğin bugün siyasal partilerin ya da dar anlamda rejimin korunması ya da kültürel baskılama tartışmalarının bir parçası olmaktansa toplumsal bir kabul görerek, tabiri caizse insanların esenlik, özgürlük, eşitlik ve mutluluğu ile ilişkilendirilen, topluma ait bir kavram olmaya başlaması dikkat çekiciydi (Bu konuda bkz. Bölüm sonunda "laiklik" kelimesi üzerine hazırlanan yoğunluk analizi").

Bir katılımcı Cumhuriyet'in en önemli getirilerinden birinin iletişim alanında kendini gösterdiğini vurguladı:

Bence şu üç temel kavram; devlet, toplum, dil ve/veya iletişim olabilir (...) Cumhuriyet yeni yeni bir toplumsal dil, aynı zamanda yeni bir edebi dil üretti.

Yeni bir toplumsal, düşünsel, sanatsal dil ve iletişim kurma girişimi aynı zamanda bir uluslaşma çabası olarak da okunabilir. Bu çabanın farklı kimlikler üzerindeki etkileri üzerine gelişen tartışmaları aşağıda inceleyeceğiz. Ama bu bölümde Cumhuriyet'in bir toplumsal iletişim ve etkileşim alanı sunduğu, bunun da toplumu kendinin farkında olan bir kamusal varoluş haline getirmede önemli olduğu tespitinin altını çizmek istiyoruz. Cumhuriyet projesinin kuruluş aşamasından itibaren, bir kısmı kuruluşundaki tasarımdan kaynaklanan, yapısal sorunlarını çözemediğini vurgulayan bir katılımcı "Bütün olumsuzluklarına, yani

gecekonduların, çarpık şehirleşmeye vs. rağmen, seyahat ve yerleşim hakkı, eşitliği çok büyük bir kazanımdır." diyerek dikey sosyal hareketliliğin yanında yatay/coğrafi sosyal hareketliliğin önemini vurguladı.

Modernleşme teorisyenlerinin sıklıkla vurguladığı üzere standartlaşma, uluslaşma ve modernleşme süreçlerinin erken evrelerde iletişimi ve iş birliğini güçlendiren evrensel, tüm dünyada görülen bir boyutu. Ancak uluslaşma ve modernleşme süreçlerinin ileri evrelerinde ise özellikle demokratikleşmeyle beraber farklı standartlara daha açık olmanın önemli bir hedef hâline geldiği söylenebilir. Çağımızda bilimsel ve felsefi gelişmeler de bu eğilimi güçlendirdi. Çünkü aynı anda birden çok standardı taşıyabilen ve meşrulaştıran, hatta gerektiren bilimsel yaklaşımlar, teknolojiler, felsefeler, üretim biçimleri ve yaşam tarzları gelişti.

Bilim/bilimsellik ve teknolojik atılım konusu da gerek birinci gerekse ikinci toplantıda bu bağlamda gündeme geldi. Birkaç konuşmacı Cumhuriyet'in en büyük kazanımının bilime yönelme olduğunu vurguladı. "En önemli kazanımlarımız laiklik, eşitlik ve toplumsal mobilite ve aydınlanma, akılcılık, pozitivism." cümlesi ile düşüncelerini ifade eden bir konuşmacı "Üniversite reformu çok kıymetli bence, bir gelişimin önünü açan bir şey ve bu mobilitenin de önünü açan bir şey." diyerek bilim ve sosyal hareketlilik arasındaki bağı vurguladı. Diğer bir konuşmacı "Cumhuriyet ile teknik bir alt yapı kuruldu. Ekonomik ve bilimsel bir alt yapı." ifadesiyle bu tartışmaya katıldı. Diğer yandan Cumhuriyet'in altyapı önceliğinin bir tür "teknokratik" otorite yarattığını, bunun ise Cumhuriyet'in demokratikleşmesi önünde bir engel teşkil edip etmediği sorusunun önemli olduğunu söyledi.

Kazanımlar üzerinde yapılan tartışmalarda Cumhuriyet'in sanat ve düşün dünyasını canlandırıcı özelliğinin altı çizildi. Görsel sanatlar dünyasından bir katılımcı "Bence Cumhuriyet'in en önemli kazanımlardan biri sanatsal üre-

tim; Cumhuriyet sanat üretimi ve sanat yetiştirmek için çok önemli ve nitelikli adımlar atmış; sanat iyileştiricidir, özgürlüktür." sözleriyle özgürlük ve sanat arasındaki ilişkiyi kurarak toplantıya katkı verdi. Felsefe dünyasından katılan bir tartışmacı Cumhuriyet'in "düşünebilen yurttaş yaratma gayesiyle bir hareketlilik" ürettiğini vurguladı.

Bu tartışmalar içinde Cumhuriyet'in düşünce dünyasını derinleştirmekte çok da etkili olmadığı, aslında kendini koruma güdüsü ile Cumhuriyet'in siyasi ve bürokratik kadrolarının kapsayıcı değil dışlayıcı, geniş değil dar bir kültür politikası güttüğünü vurgulayan bazı katılımcılar oldu. Bir tartışmacı "Cumhuriyet bir bilgi devrimi değil, bir görgü devrimiydi." diyerek Cumhuriyet dönüşümünün toplumsal altyapıdaki nüfuzunun sınırlı olduğu tespitinde bulundu:

Cumhuriyet devriminin tabii en önemli yönü görgü devrimiydi; Cumhuriyet bir bilgi, bir vizyon, bir metodolojik düşünce devrimi değildi. Görgü devriminden nasibini alan kesimde bir bilgi devrimi bir vizyon eksikliği var ama vizyon eksikliğinin tamamen farkında değil.

Cumhuriyet devrimlerinin bilim, kültür, sanat ve düşünce üzerinde ne kadar dönüştürücü olduğu, bu dönüşümün kapsayıcılığı/dışlayıcılığı ve topluma ne kadar nüfuz ettiği konusunda tarih ve sosyal bilimler literatüründe uzun ve derinlemesine tartışmalar mevcut. Literatürdeki farklı pozisyonlar bizim çalıştaylarımızda da ifadesini buldu. Buna mukabil genel kanının Cumhuriyet ile beraber bilim, kültür, sanat ve düşünce alanında radikal bir sıçramanın gerçekleştiği, bunun toplumun farklı şekillerde, bazen direkt bazen dolaylı, dönüştürücü etkileri olduğunu üzerineydi. Türkiye'deki düşünce tartışmalarında uzun yıllar entelektüellerin ve siyasi elitlerin bir

kesiminin kuvvetli şekilde dile getirdiği, Cumhuriyet'in bilim, kültür, sanat ve düşünce alanlarındaki dönüştürücü etkisinin Türkiye'nin geleneksel ya da otantik kültür hayatını zedelediği, marjinalleştirdiği ya da yabancılaştırdığı yönündeki görüşlerin çalıştaylarımızda çok fazla dillendirilmemesi dikkatimizi çekti. Ama bu durum, söz konusu görüşlerin Türkiye'de artık kabul görmüyor olduğu anlamına gelmiyor.

Cumhuriyet ve Demokrasi

Biz de sürekli bir demokrasi diyoruz. 1808 Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 Birinci Meşrutiyet, 1908 İkinci Meşrutiyet, ondan sonra Cumhuriyet. Fakat ne hikmetse, bu demokrasi bir türlü gelmedi.

Bir tartışmacı Türkiye'de tarihsel olarak bir demokrasi beklentisinin hatta demokratik toplumsal-siyasal hareketin olmasını ama demokrasinin bir türlü yerleşmemesini bu cümle ile dile getirdi. Başka bir tartışmacı konuya "Türkiye Cumhuriyeti kuruluşta güçlü bir pazarlıkla, müzakere ile kurulmadı; bundan kaynaklı sorunlar 100 yıl boyunca devam etti; Cumhuriyet'in kuruluşundaki bazı mimari hatalar büyüyerek sorunlar dallandı, budaklandı." diyerek katkıda bulundu.

Birçok farklı pozisyonları dile getiren katılımcılar oldu. Egemenliğin ulusa devri, eşit vatandaşlık, eğitim ve fırsat eşitliği, ortak bir dil ve iletişim sahası kurmak, laiklik, çağdaşlaşma, bilimsel, sanatsal, teknolojik ve altyapıya ait atılımlar ile özdeşleşen Cumhuriyet'in siyasal katılım, haklar ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü, denge ve denetle-

me ve özerk kurumlar ile ifade edilen demokrasi ile ilişkisi nasıl düşünülmeli? İki ayrı fikrî, kurumsal ve tarihsel olgu olarak cumhuriyet ve demokrasinin birbirini tamamladığını mı, yoksa denetlediğini mi düşünmemiz gerekiyor? Bir katılımcı "Cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının niteliği üzerinde, toplumda bir fikir birliği yok." diyerek bu iki kavramın hâlâ Türkiye'de insanların zihninde netleşmediğini ifade etti. Benzer bir yaklaşım başka bir katılımcı tarafından şu şekilde dillendirildi: "Demokratikleşmeden her birimizin anladığı şeyler farklı. Demokratikleşmenin Kürt meselesine, kimlik meselelerine, Aleviliğe, birçok noktaya temas eden başka noktaları var bu meselelerin çözümünü hızlandıran tabii ki önemli katkıları var." Diğer bir katılımcı ise bu iki düşünsel anlayışın nasıl birbirine tamamlayıcı eleştiriler getirdiğini vurguladı:

Fikri düzeyde demokrasinin cumhuriyete, cumhuriyetin ise demokrasiye bir eleştirisi var. Cumhuriyeti savunanlar iktidar sadece halk oyuna bırakıldığında kamusal erdemin yok olduğunu, özgürlüklerin korunamadığını, sistemin anlık kararlarla yozlaşma tehlikesi içinde olduğunu iddia eder. Demokrasiyi vurgulayanlar ise Cumhuriyetin halkın kendilerinin tanımladıkları çıkarlarını, ifade ettikleri duygularını ve arzularını değil, soyut bir erdemi savunduğunu, bunun ise oligarşiye ve vesayete yol açtığını söylerler.

Bu teorik düzeydeki yaklaşımı, daha tarihsel bir çerçeveye taşıyan bazı katılımcılar Türkiye'deki cumhuriyet ve demokrasi arasında sağlıklı ve kalıcı bir etkileşim kurmanın zorunlu olduğu, cumhuriyet ve demokrasi idealleri-

nin bir arada birbirini güçlendirip tamamlayacak şekilde gelişmesi gerektiği, gelecek Türkiye tahayyülünün bu iki idealin iç içe geçmesi ile mümkün olacağına altını çizen farklı yorumlar yaptılar. Bir katılımcı Cumhuriyet tarihindeki farklı evrelerinde demokrasi tecrübelerini yine farklı şekillerde tecrübe edildiğini, Cumhuriyet'in demokrasi eleştirisinde anakronizme düşülmemesi gerektiğini vurguladı:

“

Cumhuriyet de aslında 1923'ten itibaren veya 1920'den başladığını söylersek çeşitli evrelerden geçti. Onun için onların hepsini tek bir bütün gibi ve tek bir yöntem gibi algılamanın da çok doğru olmayacağını düşünüyorum.

”

Tartışmalarda Cumhuriyet'in tüm siyasal, ekonomik ve kurumsal gelişmelere rağmen bir türlü istikrarlı ve kalıcı bir demokratik nitelik kazanamamasının nedenleri konusunda birçok farklı tez ileri sürüldü. Aslında siyasetin tüm tarafları Türkiye'nin demokratikleşme ihtiyacının altını çiziyorlar. Ama buna rağmen Türkiye'de arzulanan bir demokratikleşme hayat bulmuyor. Cumhuriyet'in arzulanan şekilde demokratikleş(e)memesinin önündeki en temel engeller nelerdir?

1. Türkiye'deki devlet geleneği mi?
2. Cumhuriyet'in kuruluş tasarımındaki yapısal sorunlar ve kendini koruma refleksi mi?
3. Siyasal partilerin örgüt yapısı ve kültürü mü?
4. Özgürlüklerin sürekli güvenlik karşısında kurban edilmesi mi?
5. Demokrasi adına anti-demokratik bir pozisyona dönüşen çoğunlukçuluk mu?
6. Ortak ve kapsayıcı, kimlikler üstü bir kamusal alanın bir türlü inşa edilememesi mi?
7. Pozisyonlarını kaybetmek istemeyen elitler mi?

8. Yoksa sınıfsal ve iktisadi gerikalmışlık mı?

Cumhuriyet'in demokratikleşmesi için atılan adımların, verilen mücadelelerin istenilen şekilde sonuçlanmadığı üzerine genel bir kanının olduğunu vurgulamalıyız. Cumhuriyet'in neden demokratikleş(e)mediği üzerine birçok fikir öne sürüldü. Bunlardan geniş bir seçki sunalım:

“

Cumhuriyet devleti kimin yöneteceğine dair sağlam bir karar verdi: Halk yönetecek. Ama devletin nasıl yönetileceğine dair cevabı çok sağlam olmadı.

”

“

Cumhuriyet'in başlangıçta kurulurken yeni bir insan yaratma projesi aslında bu otoriterliğin adı olarak da söylenebilir.

”

“

Cumhuriyet'i lider merkezli bir kadro kurduğu için müzakereci ve katılımcı demokrasi her zaman sadece retorik olarak kaldı.

”

“

Güvenlik kaygısı demokratik değerlerin güçlenmesini engelliyor.

”

“

Yasalarla, kurumlarla belli bir düzen kurup o düzeni devam ettirme kaygısının aslında bir süre sonra -varsa eğer bir demokratikleşme amacı- o demokratikleşme amacının önüne geçmesi.

”

“

Demokratikleşmeyle alakalı aslında Türkiye'de özellikle 2004-2010 yılları arasında önemli adımlar atılmıştı. Türkiye'nin başaramadığı şey şu ki demokratikleşme çabalarını sağlam bir anayasayla pekiştiremedi. Dolayısıyla bugün yaptığımız patinajı böyle yorumlamak mümkün.

”

“

Tam 100 yıldır demokratik bir cumhuriyet hülyamız, ütopyamız var. Gerçekleşemedi. Gerçekleşemiyor. Neden gerçekleşemiyor? Şimdi Türkiye'yi bir koşu yarışına katılan bir atlet olarak düşünelim. Bu atletin sırtına, diğer bütün rakipleri tam tek mil güzel spor kıyafetleriyle sahneye çıkıp koşarken, Türkiye'nin sırtına bir torba yük yüklemişiz.

”

“

Demokrasi gelmediği gibi, yine bizim bu görmediğimiz, tanımadığımız, bilmediğimiz devlet, bir şekilde her şeye egemen oluyor ve şu an biz devletin genetiğini değiştirelim,

demokratikleştirelim derken devlet bizim genetiğimizi değiştirdi. Biz devlete yeni bir format atalım derken devlet bize yeni bir format attı.

”

“

Cumhuriyet korumacı bir şekilde gelişti. Demokratik değerler ile cumhuriyet değerleri arasında Cumhuriyet'in kendini korumaya alma refleksinden dolayı bir uyum oluşmadı.

”

“

Türkiye'deki demokrasiyi demokratikleştirmeyi düşünürken tüm aydınların, tüm siyasi partilerin görevi, aynı zamanda demokrasinin cumhuriyetçi ve liberal sınırlarının neler olacağı hakkında da düşünmemiz gerekiyor. Burada bizim talihsizliğimiz, bizim kendi örneğimizin evrensel standartlardan saptığını görüyoruz. Türkiye'de halk iktidarının sınırlandırılmasının yakın tarihe kadarki hâkim versiyonu Atatürkçülüktü. Yani bir Kemalist devlet normu vardı. Bu Kemalist devlet normu genelde sağ partiler seçimi kazandıktan sonra eğer rejimin belirlediği sınırlar dışına çıkarlarsa o partiler kapatılabilirdi, ayrıca askeri darbe olabilirdi (...) Böylece kamusal siyaset sınırlanmış durumdaydı.

”

“

Ben Cumhuriyet'in devlete dönüştüğünü; Cumhuriyet denince artık akla sadece devletin

geldiğini; o devleti koruyan ve çoğulculuğu yok eden bir ideoloji olan milliyetçiliğin egemen olduğunu; eşit yurttaşlık denince çoğu zaman bir çoğunluğun kastediliyor olduğunu düşünüyorum.

Cumhuriyet ve demokrasinin bir arada gelişmesine yönelik oldukça önemli bir tartışma kamusal alanın yeniden inşası ile ilgiliydi: "Kamusal alan inşa edebilme becerisi bence Cumhuriyet'in demokratikleşmesi meselesinde temel bir cevap olarak önümüze çıkacak." Yeni bir kamusal alan inşasını bir tartışmacı yeni bir eleştirel akıl ihtiyacı ile ilişkilendirdi:

Türkiye'de geçmişe dönük bir eleştirel aklın biraz daha güçlenmesine ihtiyaç var. Zira son kertede biraz siyaseti mümkün kılan şey bence eleştirel akıl. Yani bu eleştirel akıl olursa ancak farklı mahalleler kamusal alanda bir araya gelebilir.

Başka bir katılımcı Cumhuriyet'in demokratikleşmesi için birçok başka katılımcının da seslendirdiği düzenlemeleri sıraladıktan sonra kamusal alanın önemini ve bugün kamusal alandaki deformasyonu şu şekilde vurguladı:

Cumhuriyet'in demokratikleşmesi için bir ayağı yasal-kurumsal diyebileceğimiz anayasa ya da siyasi partiler yasasındaki değişimleri düşünebiliriz. (...) Sivil toplumun güçlendirilmesi, katılım kanallarının açılması. Ama burada bizim yaptığımız ve çok beğendiğimiz fakat onu bir politikaya çevirmemiz gereken başka bir şey var: o da kamusal tartışmanın iyileştirilmesi. Şu

anda kamusal tartışma çok zehirlenmiş durumda.

Diğer bir katılımcı kamusal-siyasal alanda uzlaşma kadar uzlaşılamayan pozisyonların müzakere edilmesi için gerekli bir anlayışın eksikliğinin altını çizdi:

Aslında demokrasi dediğiniz şey tam da bu. Demokrasi konsensüs kadar 'dissensus' da içerir. Hem uzlaşabilirsiniz hem anlaşamadığınızda uzlaşırsınız. Şimdi kendi içinde zaten çatışmalı bir şeydir demokrasi.

Toplumsal uzlaşma arayışı idealinin aslında demokrasinin önünde bir engel teşkil ettiği, demokrasinin bir idealler rejimi değil müzakereler rejimi olduğu vurgulandı. Kamusal alanın uzlaşma alanı değil, sürdürülebilir bir müzakere alanı olarak düşünülmesi gerektiği üzerinde duruldu. "Demokrasinin imkânlar sağlayacak bir yönü olduğunu unutmamalıyız. Mükemmel bir rejim, mükemmel bir düzen uğrunda mücadele etmemeliyiz." diye düşüncelerini ifade eden başka bir katılımcı "pragmatik" bir demokratikleşme süreci önerdi:

Bence demokrasinin güzelliği zaten mükemmeliyetçiliğinde değil. Mükemmeliyet atfedener otoriter ideolojilerdir. Demokraside kimsenin de çok net cevaplarının olmaması lazım.

Bu tartışmalar üzerine bir katılımcı Türkiye'nin kamu-sal alanının sağlıklı bir zeminde tekrar inşa edilmesi için "demokrasiyi ideolojik bir referans olarak alan kurucu bir meclis"e ihtiyaç olduğunu altını çizdi:

İlk önce bir kamusal tartışmayı yapmamız gerekiyor ki kurucu meclis onun üzerine hareket edebilsin. Aslında biraz böyle bir bilinç oluşturmak gerekiyor. Bu yasal, kurumsal reformlar yapılırken işte genelde ideolojisiz devletten bahsediliyor. Ben tam aksine ideolojisi demokrasi olan bir devlet olması gerektiğini düşünüyorum.

Bu tartışmalar içinde dikkat çeken başka bir yorum ise Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi tarihi ve geleceği konusunda Batı'daki hâkim demokrasi anlatısının dışında, daha yerel bir demokrasi anlatısı üzerine düşünmemiz gerektiği vurgusuydu:

Türkiye'de demokrasinin 100 yıl boyunca bir Batı çıpası oldu. Avrupa Birliği'nden tutun, küresel eğilimleri yansıtmaya kadar. Fakat bu çıpanın halatı koptu. Türkiye demokrasisinin Batılı çıpası, bugünkü iktidarın, demokrasiyi Batılı, bize yabancı, dışarıdan gelen bir şey olarak kodlamasının önünü açtı. Batılı demokrasi standartlarına geri dönmek, Batı'ya geri dönmek vs. bu söylem bugün geri tepiyor. Demokrasinin yanındaki şu Batı sıfatını kaldıralım ve onun ne kadar aslında Türkiye'ye özgü, bu topraklara özgü, buradan çıkmış, hem yerel hem evrensel

bir kazanım olduğunu kabul edelim ve bundan sonra söylemimizi buna göre değiştirelim. Siyasal anlamda, siyasi söylemimizi de buna göre değiştirelim.

Aynı katılımcının şu tespiti de kayda değerdi:

Otoriterlik kurumsal sistemimizde kültürümüzde, vatandaşlık bilincimizde mevcut olan yarıkları ve çatlakları kullanarak genişledi. Ama her şeye rağmen otoriterleşme konsolide olmadı. Rusya ile karşılaştırdığımızda bunu görüyoruz. Neden? Bu sorunun cevabı çok önemli.

Güvenlik ve Kamu Yararı Arasında Devlet

Demokratikleşme önündeki engellerden birinin Devlet'in yapısı olarak ifade edildiğini yukarıda belirtmiştik. Bir katılımcı bu meseleyi "Yasalar yurttaşı değil, devleti koruyor." diyerek dile getirdi. Bir diğeri "Cumhuriyet aslında güçlü bir devlet projesidir, güçlü birey ya da güçlü sivil toplum projeleri ülkemizde şekillenmemiş." ifadesinde bulundu. Başka bir katılımcı "Devletin çoğu zaman mikrofonu toplumun büyük kesimine vermediğini, o karşılaşma alanını yaratmadığını düşünüyorum." diyerek, devlet-toplum ilişkilerinin sorunsallığına değinerek tartışmaya katıldı.

Burada not etmekte fayda olan bir nokta şu: Demokrasinin güçlü bir devlet olmaksızın gerçekleşmesi çok zor, ama tarihsel olarak demokratikleşme öncesi güçlü bir bürokratik devlet geliştirmiş olan toplumlar da demokratikleşmede sorunlar yaşıyor, bu da demokrasi tarihi ça-

lışmalarında vurgulanan evrensel bir eğilim. Yani sadece Türkiye'ye özgü bir sorun değil.

Güvenlik kaygısının öne çıktığını vurgulayan diğer bir tartışmacı son yılların güvenlikçi kavramını zikrederek "Bekâ siyaseti üzerinden toplum teslim oldu." ifadesini kullandı. Başka bir katılımcı "çoğulculuğun önündeki en büyük engel entegral devlet" diyerek tartışmaya devleti toplumun belli kesimleriyle gerek maddi gerek manevi boyutlarıyla iç içe bir organizma olarak tanımladı ve devletin toplumsal tüm farklılıkları karşısında tarafsız kalamadığını belirtti. Bunun karşısında başka bir katılımcı ise devlet ve cumhur ayrımı yaptı "Cumhuriyet dediğimizde gerçekten devleti mi anlayacağız, yoksa cumhuru mu anlayacağız, ikincisinin başarısına mı bakacağız?" Diğer katılımcı Türkiye'de devletin sosyal devlet olması beklenirken, devleti Thomas Hobbes'un Leviathanı'nın zıddı olacak şekilde "zebellah devlet" olarak tanımladı. Meseleyi dinî cemaatler açısından ele alıp, tarikatların devleti ele geçirdiği tezini eleştiren bir katılımcı "Türkiye'de bütün İslamcılar, tarikatlar ve cemaatler devletleştirildi." diyerek dinin devlet üzerinde değil, devletin dinî alan üzerinde etkili ama demokratik ve şeffaf olmayan bir kontrol mekanizması kurduğu tespitini yaptı.

Devlet üzerinde tartışmaların çoğunda devletin sosyal, kültürel, dinî ve ekonomik alanda düzenleyici, kolaylaştırıcı ya da hakem olmanın yerine bazen bürokratik kadrolarla bazen devletle eklemlenmiş, onunla ortaklık kuran, elitler ya da ağalar aracılığı ile şeffaf ve denetlenebilir olmayan anti-demokratik bir mekanizmaya evrildiği vurgusu birçok katılımcı tarafından farklı şekillerde ifade edildi. Bir katılımcı tam da bu noktayı ekonomik demokratikleşme ile ilişkilendirdi ve "Demokratikleşme aynı zamanda ekonomik demokratikleşme ve vatandaşın devletin patronajlığından çıkması anlamına gelir. Bu gerçekleşmedi. Devlet sorunu çözülemedi. Bireyler devlet karşısında özgürleşmedi." sözleri ile tartışmaya

katıldı. Bazı katılımcılar ise devletin farklı grupların ekonomik aygıtına dönüştüğünün altını çizdiler:

Problematik olarak görünen ilişkilerden bir tanesi devlet ve toplum arasında devlet aygıtının ya da güç merkezlerinin, yani siyasi gücün konsantre olduğu noktaların, bu merkezlerde bulunan insanların ve toplumun devlet-toplum ilişkisini özel bir ekonomik çıkar bağlamında görmesi. Bunun toplumda var olan gelir adaletsizliğini artıran bir mekanizmaya dönüştüğünü ve dolayısıyla otoriterleşmeyi beslediğini düşünüyorum.

Benzer bir açıdan yaklaşp, güvencesizlik meselesine vurgu yapan bir tartışmacı ana meselelerden birinin güvencesizlik, özellikle yaşlı ve genç güvencesizliği olduğunu söyledi.

Cumhuriyet kimsesizlerin kimsesiydi bir zamanlar. Bugün ise deprem bölgesinde çadır satıyor; Güvencesizlerin güvencesi olabilecek bir yapıya, kurumlar silsilesine ihtiyaç var.

Geçen yüzyılda Cumhuriyet gerçekten kimsesizlerin kimsesi olabildi mi? Veya ne kadar olabildi? Bu sorunun yanıtı elbette kime sorduğumuza göre değişecektir. Yapabildikleri de oldu, yapamadıkları veya yapmadıkları da. İdeal ve gerçeklik, teori ve pratik her zaman farklı ve çok yüzlüdür. Ama tartışmalarda şunu gördük, Cumhuriyet bize ülkülerini gerçekleştirmenin en azından ortak dili olabilecek araçlar sağlamış, kim-

sesizlerin kimsesi, kimsesizlerin sesi olmak bunlardan sadece biri.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, çalıştaylarda devlet meselesini devlet-ekonomi bağlamında ele alan katılımcıların hemen hepsi devletin ekonomi karşısındaki konumunun kamusal fayda üretmekten uzak olduğunu, tam tersine farklı grupların devletle girdiği patronaj ya da şeffaf olmayan ortaklık ilişkisi ile menfaat edindiklerini vurguladı. Meseleyi bu yönüyle ele alan bir katılımcı Türkiye'nin üretim odaklı bir ekonomi olmamasının rejimin niteliğini koşulsuz olarak belirlediğini vurguladı:

Türkiye üreten değil, yetersiz kaynaklarıyla üleşme ve üleşirme üzerinden siyaseti kuran bir toplumsal dinamikle yürütülmeye çalışılıyor ve bu, bence çok üzerinde durulması gereken bir konu. Tabii bütün bu üretim dışındaki diğer etkenleri ikincil bulduğum için Türkiye'de Cumhuriyet'in sağlayamadığı, gerçekten çoğulcu katılımcı ve bireysel hak ve özgürlüklere, insanların kültürel ve etnik kökenlerine de saygı gösteren bir toplumsal dokuyu henüz oluşturamadık.

Bu çok önemli bir saptamaydı çünkü net millî servetin – ki net millî servet deyince sadece finansal anlamda dış borcu değil tükettiğimiz ve ortak servetimiz olan doğal kaynakları da pasif kalemine eklemek gerekir – arttığı bir üretim ekonomisinde siyasetin de kazan-kazan mantığıyla toplamı eksi değil artı olan konulara yöneleceği beklenebilir. Elbette kültürel ve kimliksel anlaşmazlıklar ve çatışmalar kendiliklerinden çözülmeyecektir ve çözümleri emek ve zaman isteyecektir. Ama kültürel ikilikler üzerine oturan siyaset örneklerinin çoğu kez bu

ikilikleri daha fazla kaynak elde etmek için araçsallaştırdıkları göz önüne alınırsa, üretim temelli bir ekonominin bu konularda çözüme yönelik siyaset için elverişli bir zemin oluşturması beklenir.

Devletin büyük bir iktisadi alanı kapladığı ama buna mukabil plansız ve rasyonel olmayan bir şekilde hareket ettiği bunun da sadece sınıfsal değil aynı zamanda bölgesel eşitsizliği de arttırdığını belirten bir iş insanı tartışmaya şu çarpıcı sözlerle katkıda bulundu:

Mesela GAP'ı yapıyorsun, enerjinin %90'ını üretiyorsun ama sulamaların daha %12'de. Onu geçelim, yani Diyarbakır'da iki örnek vereyim. 212 kilometre ana kanal yapmışsın, daha içinden bir damla su geçmemiş, 20 yıl oldu. 148 kilometre yapmışsın, bunlar ekonomide fizibil değil. Sen bir baraj yapıyorsan hem suyundan hem elektriğinden kazanacaksın ki fizibil olsun. İnsanlar herhalde buradan göç edip batıda pamuk işçiliği veya diğer işçiliklere...

İdari reform çerçevesinden tartışmaya katılan bir konuşmacı Türkiye'de idari yapının radikal bir dönüşüme ihtiyacı olduğunu ifade etti ve "radikal dönüşümün ana penceresinin âdem-i merkezîyetçilik olduğunu" düşündüğünü söyledi. Benzer bir yaklaşım başka bir katılımcı tarafından, "Türkiye'nin 26 akarsu havzasına dayalı bir âdem-i merkezîyet ama sadece idari değil aynı zamanda siyasi bir âdem-i merkezîyet Türkiye'de hem demokratikleşme bağlamında alan açabilir hem de örneğin dikey düzlemde denge ve denetleme mekanizması sağlayabilir. Örneğin siyasetin yerleşmesini ve oligarşik siyasi par-

tilerin dönüşmesini sağlayabilir. Siyaseti yerelleştirebilir ve bunun sonucu olarak çoğullaştırabilir." sözleriyle dile getirildi ve Türkiye'nin idari yapısının yerleştirilerek yeni bir ekolojik anlayışla da ele alınabileceği ifade edildi.

Sonuçta devlet meselesinin birçok boyutu tartışıldı. Tartışılma şekline itiraz eden bir konuşmacı önemli bir saptamada bulundu:

Devleti soyutluktan alıp somuta, üst bir millî devletten alıp yerele, ona eklenmiş çıkar gruplarından alıp sosyal-ekonomik alana taşıyacak yeni bir anlayış gerekiyor. Yani devleti lanetleyerek devlet sorununun çözüleceğini düşünmüyorum.

Bu da önemli bir saptamaydı zira siyasetin temelinde her zaman farklı kültürel gruplar ve sosyal sınıflar arasındaki maddi ve manevi çıkar çatışmaları vardır. Modern devlet dediğimiz mekanizma – ki bir ülkü olarak Cumhuriyet'in en temel hedeflerinden birinin böyle bir devlet inşa etmek olduğu açık – tarih gösteriyor ki, bu sınıfsal, kimliksel ya da bölgesel gerilim ya da çatışmalarda bazılarının diğerleri aleyhine güç kazandıkları, hatta hegemonya kurdukları bir aygıt olabildiği kadar, bu çatışmaları uzlaştırma, ortaklaşılacak bir kamu yararına yöneltme ve sosyal, bölgesel, ekolojik adaleti sağlama ya yönelik sürekli reformlar yapma ve kurallar koyma gücüne ve potansiyeline sahip elimizdeki en önemli araçlardan biri.

Siyasal Partiler

Toplantılarımızda dikkate şayan bir tespit siyaset ve siyasal partiler ilgilidir. İlginç bir tespit olarak, birçok katılımcının demokrasiyi siyasal partilerden ayırarak konuştuğunu söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle, başta demokrasi, siyasal konular büyük oranda siyasal partilerle rabita kurulmadan, siyasal partilerle ilgili meseleler tartışma konularına dahil olmadan ifade edilmiş. Bunun bir nedeni, bahsettiğimiz gibi çalıştaylarda güncel siyasal mülahalazalardan uzak kalmaya çalışmamız olabilir. Diğer yandan siyasal partiler ile demokrasinin ilişkilendirildiği konuşmalarda daha çok siyasal partilerin demokrasinin ana aktörü olmaktan ziyade demokratikleşmeye engel teşkil ettiği yönünde çıkışlar oldu:

Siyasal partilerimiz demokrasinin değil oligarşinin tunç kanunu işlevi görmekte.

Türkiye'nin demokratikleşmesi yolundaki en büyük engellerden birisi siyasal partilerin işleyişindeki antidemokratik yapılanmalar.

Belki bu durumla ilgili başka bir soru sorabiliriz: Acaba siyaset siyasal partilerin dışına mı çıkıyor? Ya da siyasal partiler siyasetin ana aktörü olma özelliklerini yitiriyorlar mı? Demokratik siyaset toplumsal alanda farklı aktörlerin katıldığı bir uğraş mı dönüşüyor? (Bu konuda bkz. Bölüm sonunda "parti" kelimesi üzerine hazırlanan yoğunluk analizi).

Yine ilgimizi çeken bir tespit olarak sol-sağ kavramlarının tartışmalarda çok az öne çıktığını da söyleyelim.

Özellikle sol ile ilişkilendireceğimiz emek, işçi, çevre, sosyal adalet, hatta muhalefet kavramları çoğu zaman partilerden bahsedilmeden, toplumsal bağlamda ele alınmış. Sağ ile ilişkilendireceğimiz kavramların (muhafazakarlık, dindarlık, milliyetçilik...) ise sola göre nispeten daha çok partilerle bağlantılı şekilde konuşulduğunu müşahade ettik. Bu gözlem doğru ise Türkiye'de parlamenter siyasetin yeni dönemdeki konumunun üzerinde düşünmemiz gereken bir husus olduğunu bize gösteriyor.

Kadınlar

Son on yıllarda tüm dünyada gelişen kadın hareketi, günümüzde demokratikleşme, eşitlik ve cumhuriyet tartışmalarının ve mücadelelerinin içinde merkezi bir rol kazandı. Kadın hareketi sadece siyasal ve toplumsal bir hareket olarak değil kişisel ilişkilerden iletişime, iş hayatına ve dış politikaya kadar farklı alanlarda önerdiği yeni yaklaşımlar ile de öncü bir rol elde etmiş durumda.

Toplantılarımızdaki tartışmalarda da gözlemlendiği üzere, Türkiye'de de kadınlar ve kadın hareketi, dünyadaki bu gelişmeleri yakından izliyor ve özgün katkılar yapıyor. Demokrasinin itici gücü oluyor, düşünsel ve toplumsal kuvvetler arasında en ön sıralarda yer alıyor.

Bundan bir yüzyıl önce de kadın hareketi dünyada demokratikleşmenin ön cephelerindeydi. Örneğin, medeni haklar yanında kadınlara eşit oy hakkı ve siyasal haklar en temel talepler arasındaydı. Cumhuriyet o dönemde on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren, Yeni Zelanda'dan Uruguay, Azerbaycan, Polonya ve ABD'ye büyümekte olan bir küresel dalgaya kendi iradesiyle katılma erdemini göstermişti. Bu reformlar devlet eliyle yürüyen bir modernleşme projesinin parçasıydı. Birçok kadın bu reform hareketi içinde yer alsa da erken Cumhuriyet'te kadınların kaza-

nımlarının onların örgütlü mücadelesi sonucu gerçekleştiğini söyleyemeyiz. Yine de genç Cumhuriyet'in kadınlara birçok Batı ülkesinden önce büyük ölçüde eşit medeni ve siyasi haklar tanıyarak eşitlik ve özgürlük adına önemli bir temel atmış olduğunu söylemeliyiz.

Elbette ki Cumhuriyet projesi yüzünü Batı'ya dönmüş, modernleşme hedefleri olan bir laiklik, kadın-erkek eşitliği projesi. Ama sanıyorum özellikle son 10 yıldır kendi kendimize sorduğumuz soru; gerçekten bu hedeflere ulaştık mı? Neden ulaşamadık? Ulaşamadığımız kesin. Hâlâ Türkiye'de kadın-erkek eşitliğinden söz edemiyorsak burada acaba bize neler engel oldu?

Diğer yandan kadın hareketi 1970'lerden itibaren güçlenerek gelişti. Cumhuriyet'in erken kazanımlarının ötesine çıktı, toplumsallaştı. Feminist hareket biraz da bu kazanımlardaki kadın öznelliğinin eksikliğine karşı eleştirel bir tavır alarak şekillendi. Toplantıda kadın mücadelesinin kadınlar tarafından nasıl verildiğini, kadın sivil toplumunun nasıl serpiildiğini, kadın hareketinin farklı katmanlarının hem Cumhuriyet'in kazanımları üzerine hem de ona belli bir eleştirelilik içererek nasıl kuvvetlendiğini bir nefeste anlatan bir katılımcının ifadelerini bu sayfalara taşımak istiyoruz:

Bizler Türkiye'de özellikle kadın sivil toplum olarak çok uzun süredir söyleşiyoruz. Ben de böyle bir söyleşmenin içerisinde bir feminist politik öznellik kazanmış bir kadın olarak Türkiye'nin en önemli kazanımının yasal düzeyde Medeni Kanun ve kadınların kendi hayatlarını

savunmak için yine kadın sivil toplumunun, kadın hareketinin, feminizmin onlara sağladığı kadına yönelik şiddet gibi bir kavramsallaştırmayı çok benimsemiş olmaları olarak görüyorum. Bu üç kazanımı çok önemli buluyorum. Yani kadın sivil toplumu, feminizm, kadın hareketi. Üçünü bir arada söylemek istiyorum. Medeni kanun ve kadına yönelik şiddete karşı kolektif bir kadın bilincinin yükselmiş olması. Bu üçünün hem Cumhuriyet'in, yani Cumhuriyet rejiminin kuruluşuyla ilgili hem de Cumhuriyet rejiminin çeşitli otoriter uygulamalarına karşı çıkan kadınların varlığıyla ilgisi var. Hem de yine Cumhuriyet tarihi boyunca demokratik mücadelelerin, mesela sol mücadelenin ya da siyasi partilerin çok daha erkek yapılanmış olmasından kaynaklanan güçlü bir kadın öznelliğinin tepkisel olarak bir itiraz, bir karşı çıkış olarak feminist hareketi kurmuş olması. 80'lerden itibaren. Ve ben de kendimi çok fazla bunun parçası olarak ve bunun kazanımlarını yaşayan bir kadın olarak hissediyorum. 2000'lerin başında Medeni Kanun'da ve Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerin de yine kadın hareketinin katkısıyla kadınlara çok önemli bir eşitlik fikri verdiğini, kadınların görece olarak buradan çok güçlendiğini [söyleyebiliriz]. Ama bugün yine gördüğümüz 6284 (Sayılı Kanun) değil sadece tartışılan. Nafaka da tartışılıyor, mal rejimi de tartışılıyor. Bunların hepsi 2000'ler sonrası aslında çok güçlü kazanımlarımız ve bunları asla kaybetmek istemiyoruz. (...) Eğer ikinci bir güzel bir yüzyıl hayal edeceksek öncelikle bu kadın dünyasını yani evde mutfağın başındaki kadından sokakta

8 Mart'ta gece yürüyen kadına kadar tamamını çok iyi tanımamız, emeğini görmemiz ve değer vermemiz gerektiğini düşünüyorum.

Kadın hareketinin cumhuriyet ve demokrasi bütünleşmesini sağlamak için önemli fırsatlar sunduğunu düşünüyoruz. Bir yandan nüfusun yarısını oluşturan kadınların daha eşit haklar ve söz sahibi olması, doğrudan demokratikleşmeye hizmet edecek bir gelişme. Kadın hareketi sosyal sınıf ve laik-dindar gibi demokratik toplumsal tabanı bölen ve zayıflatan ayrımları çapraz kesen ve birleştirme potansiyeli olan bir güç. Öte yandan, kadınlar ve feminist yaklaşımlar cumhuriyet fikrinin temelinde yatan erdemli yurttaş, ortak kamusal alan ve kamusal fayda kavramlarına güçlü eleştirel katkılar yapıyorlar. Örneğin kadınların güvende olmadığı bir ülkede kimsenin güvende olmayacağını anlıyoruz. Kadınların adil temsil edilmediği kamusal alanların ortak ve erdemli sayılamayacağını, din-insan ilişkisinden ekonomiye, doğa haklarına ve aileye kadar uzanan alanlarda kamu yararına tercihler ve yaklaşımlar üretemeyeceğini anlıyoruz.

Kadın hareketi öncelikle bir eşitlik hareketi ve diğer eşitlik hareketlerinin merkezinde yer alıyor. Bir konuşmacı kadın hareketlerinin diğer eşitlik taleplerini çapraz kestiğini şu etkili ifadelerle dile getirdi:

Türk, Kürt, Alevi, Sünni, azınlıklar gibi fay hatlarımız var. Ve bunların hepsini yatay kesen bir kadın eşitlik arayışı var. Eşitsizlik en önemli sorunlarımız oluyor bu durumda. Hem Kürtlerin hem Türklerin hem Alevilerin hem de azınlıkların kadın hakları konusunda eşitlik arayışı tüm toplumu ilgilendiriyor ve bugün çok daha

keskin bir şekilde nihayet görünür oldu. Nihayet diyorum, çok kötü pazarlıklar sonucu görünür oldu ama herkes bir anda algıladı. Biz kadınlar yıllardır söylüyoruz, kadın yoksa demokrasi yok. Kadın-erkek eşitliği yoksa demokrasi yok. Önümüzdeki süreçte yapabileceğimiz en önemli şey, parlamento, eşitlik arayışı, eşit yurttaşlık ve kadın erkek eşitliği, toplumsal cinsiyet eşitliği. Bunun dışında bir de bir kavram olarak gelir adaletsizliğinin giderilmesi.

Aslında kadın hareketinin eşitlik taleplerinin diğer sosyal, siyasal, kültürel eşitlik talepleriyle beraber düşünülmesi gerektiği, onlara derinlik ve bütünlük kazandırdığı tespitleri yapıldı. Buna uygun olarak somut bir öneriyi bazı katılımcılar ortak şekilde dillendirdiler:

Eşitlik ve Kadın Bakanlığı. İşte böyle bir mekanizma belki o hayal ettiğimiz şeyin bugüne kadar kadınların ya da kendini öteki hisseden bütün ötekilerin önünü açtığı, daha gerçek eşitliğin sağlandığı eşitlik hayaline ulaşmak için kadın bakanlığı önemli bir mekanizma olabilir.

Yine somut bir teklif kadınların dinî hayattaki konumlarıyla ilgiliydi. Başörtüsünün meşruluğunun kabul edilmesi için uzun bir dönem mücadele eden dindar kadın hareketinin son dönemlerde eski etkinliğinin erkeklerin hâkim olduğu muhafazakâr siyasetin dinamikleri içinde azaldığı tespitlerinin yanı sıra dinî hayat, kadın ve cemaatler dünyası hakkında çok ilgimizi çeken somut bir teklif dile getirildi.

Bunun için de Diyanet'in kadın vaizeler gönderebilmesi gerekiyor köylere ama toplumsal cinsiyet ve toplumsal eşitlik olmadığı için kadın vaiz eğitmiyor. Kadın vaizenin gitmediği köyde dinî sohbeti cemaatler yapıyor ve cemaatlerin yaptığı sohbette de hiçbir şekilde demokratik kültür benimsenmiyor.

Sonuç olarak kadınlar toplantılarımızda da ifade bulduğu şekilde, kadına karşı fiziksel ve yapısal şiddet kavram-sallaştırılmalarının kabul edilmesini; verilmiş hakların kazanılmış haklarla desteklenmesini; kadınların aktör olarak görülmesi ve sorunların "onların kendi talepleri üzerinden" tartışılmasını; feminist hareketin meşru ve güçlü bir hareket olarak meşruluğundan ve ekonomiden dış politikaya özgün perspektiflerinden yararlanılmasını talep ediyorlar.

Gençler

Eşitlik, adalet ve temsil sorunları yaşayan ama bir o kadar da cumhuriyet-demokrasi bütünleşmesine katkı sunma potansiyeli taşıyan bir diğer kesim de Türkiye'de nüfusun çok önemli bir bölümünü oluşturan ve kadınlar gibi tüm diğer kimlikleri çapraz kesen gençler. Cumhuriyet geçmişte olduğu kadar gelecekte de ortak kamusal yararı paylaşan hür yurttaşlar topluluğu fikrini temsil ediyor. Toplumumuzun geleceğini de hiç kuşkusuz en başta gençler oluşturuyor.

Toplantılarımızda gençler yaratıcı potansiyelleri ve geçmiş fay hatlarını aşmaya namzet yaratıcı yaklaşımlarıyla bir gelecek ümidi olmalarının yanı sıra en yoğun sorunlar ve gerek Cumhuriyet gerekse demokrasiden yabancılaşma yaşayan kesimler arasında tartışıldı. Gençlere yönelik politikaların Cumhuriyet'in ve demokrasinin geleceği açısından

yaşamsal öneme sahip olduğunu anlıyoruz. Gençlerin özellikle jenerasyonel (nesil kaynaklı) adalet başta olmak üzere sosyal adaleti merkeze alarak Cumhuriyet'e baktıklarını söyleyebiliriz. Bir katılımcının gençler için etnik, dinî vb. kimlikten ziyade sosyal sınıfın belirleyici olduğunu vurgulaması anlamlıydı:

Yaşadığımız şey sadece bir kimlikle açıklanamaz, sınıf-kimlik kombinasyonu var. Bunun dikkate alınması lazım (...) Dolayısıyla Cumhuriyet'in ikinci yüzyılına bundan sonra gelen jenerasyonların bu temelde baktıklarını, bu sosyal adaletsizlik bakış açısının ağır olduğunu görmekte fayda var.

Genç bir saha araştırmacısının farklı gençlik kümelerinin gelecek kurma konusunda önlerindeki belirsizlik ve öngörülemezlik (ve tabii yoğun borçlanma) konusundaki tespitleri kayda değerdi:

İnsanlar Türkiye'de çok ciddi bir kaygı, endişe ve stres içerisinde. Özellikle bizim yaptığımız araştırmalarda gençlere dair gözlemlerimiz bu. Örneğin Türk gençleri ve Kürt gençleri aynı paydada değiller ya da İstanbul'da Bağcılar'da oturan bir genç ile Levent'te oturan bir genç de aynı derdi paylaşmıyor. Heterojen bir gruptan bahsediyoruz. Ama ortaklaşıyorlar. Geleceksizlikte, güvencesizlikte ve umutsuzlukta ortaklaşıyorlar. O yüzden Türkiye'de siyaseti, kurumları, toplumu yeniden düşünürken belki de o umudu ve güveni nasıl inşa edeceğimizi düşünmeliyiz.

Nesiller arası ilişkileri sosyal adalet üzerinden analiz eden bir katılımcı, genç kategorisinin izole edilerek incelenemeyeceğini güvencesizlik bağlamında ele aldı:

Güvencesizlik sadece gençleri kesen bir durum değildir. Yaşlıları da keser. Bir araştırmamız var 65 yaş üstü yaşlı güvencesizliğine yönelik. Eğer gençlerin güvencesizliğine bugün müdahale edilmezse bugünün yaşlılarından çok daha ağır bir gelecekle karşılaşacaklar.

Kendisi de bir doktora öğrencisi olan bu genç katılımcı sözlerine şöyle devam etti:

Bir genç bize bir odak grupta şunu söylemişti... 'Ben güne ürküntüyle başlıyorum' dedi. Güne ürküntüyle başlayan birinin aktif vatandaş olmasını, kafası temiz bir vatandaş olmasını bekleyemeyiz. İşte [kampüste] TOMA istemiyorum dedi çok haklı olarak. (...) İkincisi, gelir ve servet eşitsizliğini söyledi. (...) Sadece gelir değil servet eşitsizliği de Türkiye'de bir ayrılık, bir fay hattı yaratmış durumda. (...) Özellikle gençlere fırsat eşitliğini vermek lazım. İnsanlar yolun açık olduğunu görsünler. Eğer bu yol açık değilse son yapılan araştırmalara göre şu an gençlerin %90'ı yurt dışına gitmek istiyor. En taze, en donanımlı beyinlerimiz yurt dışına gitmek istiyorlar. Neden kaybedelim?

Gençlik üzerinde gençlerden daha çok genç olmayanların konuştuklarını da vurgulamamız lazım. Genç olmayan katılımcılar gençlik konusunda tabiri caiz ise mahcup bir tavır içindeydiler. Türkiye'de nesiller arası ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin üzerine düşünülmesi gerektiğini bize hissettiren aşağıdaki alıntıyı paylaşmak istedik:

Toplum olarak biz biriz, yani biz kavramının anlamı vardı. Yetkin kişiler neredeyse, ... ona hakkı verilirdi, bu saygı ve sevgi içinde olurdu, birbirini ezme değildi, boyun eğme de değildi. Biz bunu herhalde biraz kaybettik. Bunu tekrar bizim Z kuşağına temiz bırakmamız lazım. Bizim dönem doğayı olsun, insanlığı olsun çok kirletti, bunu temizlememiz lazım. Çünkü teknoloji var artık, gençler bizi dinlemeyecekler, haklılar. Düzenli bir ortamı biz bırakamıyorsak, onlar kendileri bulacaklar.

Bu bölümü şu alıntıyla bitirelim:

Gençler ve kadınlar çok proaktifler ve bu ülkeyi gene de kadınlar ile gençlerin değiştireceğine inanıyorum ve umutluyum.

Çocuklar

Cumhuriyet'in gençlere emanet edilmesi gibi, özel bir bayramın çocuklara armağan edilmiş olmasıyla çocuklara adanması da ülkemizde Cumhuriyet'in çok özgün bir özelliği. Ama toplantıda bu konuda umuttan çok başta

eğitim ve maddi yoksunluklar olmak üzere sorunlar ve yapılması gereken acil reformlar ön plana çıktı. Çocuklarla ilgili yorumlar genelde kendi içinde bir konu başlığı olarak değil de kadın, aile, eğitim gibi konulardaki yorumların içinde geçti. Bu eksikliği aşağıdaki katkı özetliyordu:

Çok uzun süredir mevsimlik tarım da dahil olmak üzere çocuk üzerine çalışıyoruz, çocuğun iyi olma hali üzerine çalışıyoruz ve çocuk dillendirilmedi. Türkiye'de 22,5 milyon çocuk var. 1,5 milyon geçici koruma statüsü altındaki Suriyeli çocukları da sayarsak 24 milyon çocuktan bahsediyoruz Avrupa'daki birçok devlet nüfusundan fazla... Sadece bunu söylemek bile toplantılarda çok çarpıcı oluyor. Bizim çok ciddi olarak çocukların doğdukları andan, hatta anne karnından 18 yaşına kadar iyi olma halini önceleyen, çocuk haklarının en temel prensibi olan çocuğun üstün yararını gözetken, yeni türde bir sosyal toplumsal sözleşmeye ihtiyacımız var.

Eko-Cumhuriyet

Cumhuriyet-demokrasi-devlet meselesini ekolojik bir hatta inceleyen bazı katılımcılardan çok çarpıcı tespitler ve öneriler işittik. Bir katılımcı yeni dönemin yurttaşlığını ekolojik önceliklerle düşünmemiz gerektiğini belirtti ve şöyle devam etti:

Biz yurttaşlığı görev ve hak ikilemi içerisinde değerlendiriyoruz. Literatürdeki cumhuriyetçi mi, liberal bir yurttaşlık mı meselesi. Ben bunun ikisinin de karşısına aslında bütün yurttaşlık

tanımlarını geliştiren ekolojik yurttaşlığı tartışmamız gerektiğini söyleyerek bir ek yapmak istiyorum. Çünkü artık cumhuriyetçi liberal yurttaşlık tanımları eskidi. Ekolojik yurttaşlık hem feminist eleştiriyi hem de kozmopolit eleştiriyi içeren bir yurttaşlık tanımı yapar ve aslında toprağa daha yakın bir yurttaşlığı öngörür.

Doğa merkezli bir cumhuriyet ve demokrasi tasarımı mümkün mü? "Demokrasiyi de cumhuriyeti de insan merkezi olmanın ötesinde düşünmek ve diğer canlı ahalilerinin de bir şekilde hesaba katılacağı, kendilerinin katılabileceği bir cumhuriyet mümkün mü?" Bu soruya "Başka bir cumhuriyet tasarımı, varlıkları, ölüleri ve gelecek varlıkları da kapsayan bir cumhuriyet tasarımı aslında mümkün." sözleri ile cevap verildi. Bu iyimser tespite bir itiraz geldi: "Arkamız travma, önümüz distopya!"

Öte yandan, Türkiye'deki en aktif ve yaygın demokratik hareketler arasında köylü vatandaşların aktif katılımıyla yerel doğa haklarını korumaya yönelik mücadelelerin bulunduğu hatırlamak yararlı olabilir. Bu konuda içerikli tartışmalar Çevre ve Kalkınma çalıştaylarımızda yapıldı.

Göçmenler, Cumhuriyet ve Demokrasi

Cumhuriyet'in kuruluş dönemiyle ilgili belki yeterince vurgulanmayan ve idrak edilmeyen bir boyut, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir göçmenler ülkesi olarak doğmuş olması. Türkiye toplumunun önemli bir bölümünün aile ve kültürel kökleri Cumhuriyet'in kuruluşuna giden tarihsel yol boyunca – Rus ilerlemesi ve "93" Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Balkan Savaşları, Birinci Dünya Harbi, Kurtuluş Savaşı ve "Mübadele"ye – Balkanlar'dan, Ortadoğu'dan,

Kafkaslar'dan zorunlu veya gönüllü olarak bugünkü Türkiye topraklarına göç eden ve Türkiye'yi vatan yapan göçmenlere dayanıyor. Bir yandan da aynı dönemde Anadolu savaşlarla beraber cebri, zorunlu ve gönüllü dış göçler nedeniyle mevcut nüfusunun ve ekonomik ve kültürel dokusunun önemli bir bölümünü yitirmişti. Cumhuriyet'in erken dönem politikalarını belirleyen ve yeterince anlaşılmayan en önemli önceliklerinden biri, göçmen nüfusun Anadolu'da mevcut kalmış nüfus ve ekonomiye entegrasyonu ve ortak bir kimlik ve kültür potasında uluslaşmasıydı.

Cumhuriyet son on yıldır da farklı koşullarda büyük bir göç gerçeğiyle karşı karşıya. Bir yandan Ortadoğu, Asya ve Afrika'dan yoğun bir göç dalgasıyla karşı karşıyayken, siyasal ve ekonomik nedenlerle dış ülkelere göç yaşıyor. Bu Cumhuriyet ve demokrasi için 21. yüzyılda hem büyük bir zorluk ve geçilmesi gereken sınav hem de bazı fırsatlar sunuyor. Geçmiş ve günümüzdeki göç ve göçmenlik meseleleri de toplantıda önemli bir konu olarak tartışıldı.

Cumhuriyet nedir, 'respublica', kamusal olan, ortak olan. Şimdi bu ortaklığı çok ciddi bir şekilde sınavan -en hafif tabiriyle, dünyanın her yerinde böyle, Türkiye'de de bu böyle olacak- faktör dış göç. (...) 0 85 milyonun içerisindeki 2 milyon aslında ikamet sahibi yabancılar, vatandaş olmayanlar. İlaveten 4 milyona yakın geçici koruma statüsü taşıyan Suriyeliler var. Onlar dahil değil 85 milyona (...) Bir de sayısını bilmediğimiz, tanım gereği bilemediğimiz düzensiz göçmenler var. Suriye veya diğer Yakın Doğu ülkelerinden veya Afrika'dan ve Orta Asya'dan gelen göçmenler. Nüfusumuz pratikte 90 milyonun üzerinde. Ve bunun belki %5-6-7'si son 10 yılda Türkiye'ye gelmiş insanlar. Şimdi bu olgunun bir emek boyutu var, bir de kültür boyutu var. [Mülteci

krizi] hem Cumhuriyet hem demokrasi açısından bu çok ciddi bir sınama. Emekçi nüfusu biz dışarıdan ithal ettiğimiz zaman belki daha önce var olmayan bir prekarite oluşuyor. Siz bir deportasyon riski altında iseniz dönüştürücü özne olma, siyasal özne olma imkânınıza ket vuran bir şey olur ve bu, sırf o grup için değil, o grubun varlığıyla emekçi nüfusun da özneliği burada baskı altına girmiş olur. Yani bu ortaklık, ortaklaşma, duygudaşlık Türkiye'de yepyeni bir sınamayla karşı karşıya... Batı'dan uyarlanmadan ithal edilen birtakım progresif görünen söylemler de burada yetersiz kalıyor bence. Kendimizi yerleştirdiğimiz yeni bir söylemle ciddi bir şekilde düşünmemiz lazım.

Göçmen ve mülteci meselesi diğer çalıştaylarımızda da zengin bir şekilde tartışıldı. Biz bu Cumhuriyet tarihini göçmenlerin tarihi olarak ele alan ve Türkiye'den cebri ya da zorunlu olduğunu düşünerek göç eden insanların Türkiye'ye dönmeleri hakkında cesur bir öneri getiren bir katılımcının sözleri ile bu bahsi kapatalım:

En uç noktada da bir eve dönüş yasası hayal ediyorum. Yani bu topraklara ait olan ama bu topraklardan bir şekilde göçmüş olan, Ermeni, Rum, gayrimüslim kim varsa, onlara gelin buyurun Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı sizin hakkınızdır, kabul ederseniz biz de mutlu oluruz diyebilmeyi hayal ediyorum ve hiç uzakta görmüyorum ... önümüzdeki 10 yılın, 15 yılın çok daha verimli geçeceğini düşünüyorum.

Kutuplaşma, Fay Hatları, Ortaklaşma

Çalıştaylarda toplumsal kutuplaşma ve ortak bir gelecek tahayyülü kurmanın önünde engel teşkil eden toplumsal fay hatları da üzerinde durulan önemli meselelerdendi. Bu konuyu özetleyen bir katılımcı "yeniden bir toplum olmayı düşünmeliyiz; kapalı mahalleler bunu engelliyor" ifadesi ile düşüncelerini paylaştı. Başka bir tartışmacı "toplum kesimlerinin içe kapanmış durumda" olduğunun altını çizdi. Mahalleleri ve bunları birbirinden ayıran fay hatlarını tanımlamaya çalışan katılımcılarından biri Türkiye'deki asıl gerilimi "toplum ve elitler arasında" gördüğünü ifade etti. Elitleri ve toplumu iki monolitik blok olarak gören bu argüman eski ve oldukça yıpranmış olmakla beraber, Türkiye'deki toplumsal gerilimlerin nedenleri algısında hâlâ önemli olduğu açık. Diğer bir katılımcı ise çatışma alanları olarak uzun bir sıralama yaptı:

Çatışma alanlarının birincisi din ve devlet arasında; ikincisi de İslam ve demokrasi arasında. Laikler dini toplumun dışına çıkarmaya çalışırken muhafazakâr dindarlar tarihî tecrübeyi tekrar etmeyi hayal ediyorlar. Ayrıca kimlik çatışmaları: Kürt-Türk, Alevi-Sünni gerilimi. Kadın-erkek ilişkileriyle ilgili çatışmalardan bahsetmek mümkün. Ayrıca sınıfsal çatışmalar da belki yine çok güçlü olmasa da dile getirilebilir.

Başka bir tartışmacı "Tanzimat'tan beri süregelen bir millî-gayrimillî gerilimi" olduğundan bahsetti.

Tarihe muhafazakâr-seküler ya da dindar-laik gerilimi üzerinden bakıldığını ifade eden bir katılımcı muhafazakâr

kesimde uzun süredir "sıra bizde" psikolojisinin güçlendiğini vurguladı, bunun bir tür "fetih psikolojisi" olduğunu ifade etti. Benzer bir yerden konuyu tartışan bir katılımcı "Son yirmi yılda İslamcılar rejime dahil oldu; onları devletle barıştırdı. Ama bu sefer de muhalefet dışlandı." diyerek rejimin kapsayıcılık/dışlayıcılık tercihlerinin zamanla nasıl değiştiğini vurguladı.

Çalıştaylarda Türkiye tarihine ve geleceğine bakarken çoğu zaman ikilemler üzerine düşünme alışkanlığının devam ettiğine şahit olduk. Muhafazakâr-laik, dindar-seküler, Kürt-Türk, Alevi-Sünni, millî-gayrimillî, elitler-halk, bir teorik çerçeve olarak merkez-çevre... İkilemler üzerinden düşünmenin ve siyaseti böyle kurmanın sorunlu olduğunu gündeme getiren bir katılımcı ise görüşünü şöyle dillendirdi:

Türkiye tarihine ve geleceğine bakarken Türkiye'yi ikilemler üzerine düşünme alışkanlığı var. Burada da onu hissettim. Herkes konuşurken muhafazakâr-laik, Kürt-Türk vesaire şekillinde ikilemlerle ifade ediyor. Bu dualist düşünmenin ötesine nasıl çıkacağız? İkili düşünme bizi çok sınırlıyor. Türkiye ikilemler üzerinde okunacak kadar basit bir toplum değil.

Bu görüşlere katılan bir katılımcı düşüncelerini şu şekilde ifade etti:

Bence de Türkiye ikiliklere indirgenerek açıklanamaz. Bunun çok önemli bir tespit olduğunu düşünüyorum. Fransa'da da bunu çok tartışıyorlar. Bu ikiliklerden kurtulmak gerekiyor.

Farkına varmışsınızdır, buradaki daha genç arkadaşlar, genç jenerasyonlardan gelenler sosyal adaletsizliği ve güvencesizliği, yoksulluğu vurguluyorlar. Fakat daha yaşlı jenerasyonlardan gelen katılımcılar kimlik sorunlarını vurguluyorlar. Bu bence önümüzdeki yıllarda, on yıllarda ne yaşayacağımızın da bir işareti.

Türkiye'yi kutuplaşmalar ve ikilemler üzerinden düşünme alışkanlığına karşın, ikilemlerin aslında zihnimizde kurduğumuz kadar belirleyici olmadığına dair de bazı düşünceler sarf edildi. Bir katılımcı "Sünnilik ve Alevilik arasındaki teolojik farkların azalmaya başladığını" ifade etti. Başka bir katılımcı "Bizim zamanımızda asla bir araya gelmeyecek olan toplumsal kümelerin bugün sivil toplumda çok rahatlıkla beraber çalıştıklarını görüyorum." sözü ile siyasal kutuplaşmanın toplum hayatında erimeye başladığını ifade etti. Diğer bir konuşmacı ikilemler olduğu kadar kimlikler arası bir "melezleşme" sürecinin de yaşandığının altını çizdi. "Aslında kimlikler statik değil sürekli birbiri ile etkileşim halinde. Dolayısıyla kutuplaşma da mutlak değil."

Bu gözlemler doğru olduğu oranda, Cumhuriyet-demokrasi bütünleşmesi için önemli bir potansiyel oluşturan bu melezleşmenin neden siyasete aynı oranda yansımadağını veya nasıl yansımadağı gerektiğini de sorgulamak gerekiyor. Siyaset bu toplumsal gelişmeleri nasıl okumalı ve kendi diline, programına yansıtmalı, bunu yapacak örgüt ve kültür yapılarına sahip mi?

Benzer bir soru örgütlü sivil toplum için de sorulabilir. Sivil alanda kurulaşma konusuna değinen bir katılımcı çok dikkat çeken bir tespitte bulundu ve sivil toplumun örgütlenme formlarına bakmamız gerektiğini vurguladı. Sivil toplum örgütlerinin ideolojik ve kültürel açıdan çok homojen olduğunu, bunun ise farklı kesimler arası

köprülerin kurulmasına engel teşkil ettiğini belirtti. Bu katılımcıya göre sorun sadece devletin örgütlenme şekli, kimliklere karşı kapsayıcılık ve dışlayıcılık refleksi değildi. Onun çok ötesinde, toplumun sosyal bünyesinde, doğal örgütlenme formlarında toplumsal birlikteliği, diyalogu, ortaklaşmayı engelleyen bir örgütlenme refleksi ya da kültürü var. Bu tespite katılan bir diğer katılımcının "melez örgütlerin" ortaya çıkması gerektiği üzerine tespiti dikkat çekti. Melez örgütlenmelerin toplumda sınıfsal, kültürel, bölgesel, mesleki... farklılıkların bir grubun üzerine diğerinin tahakküm kurmasını engelleyecek toplumsal birliktelikler olarak düşünülmesi gerektiği vurgulandı.

Çalıştaylarda din ve inanç meselelerinin beklediğimizden daha az tartışıldığını söylemeliyiz. Aynı zamanda bunun katılımı ilgili bir durumdan kaynaklanmadığını da belirtmeliyiz. Daha küçük bir grupta gerçekleştirdiğimiz üçüncü Cumhuriyet-demokrasi tartışmasında ise Aleviler ve Diyanet üzerine önemli bir tartışmanın çıktığını burada vurgulayalım. Bir katılımcı mezhepsel açıdan ayrımcılık yapan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın lağvedilmesi gerektiğini vurgularken, diğer katılımcı bu kurumun lağvedilmesinin Türkiye şartlarında ne imkân dahilinde olduğunu ne de doğru olduğunu söyledi. Bu katılımcıya göre Diyanet tüm eksikliklerine rağmen "dinî pratik ve öğretilerin merdiven altına inmesi ve kontrolsüz biçimde dinî açıdan yetkin olmayan cemaatlere bırakılmasını engelliyor." Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye'deki konumu hem laiklik açısından hem de eşit yurttaşlık açısından masaya yatırılması gereken bir mevzu. Biz çalıştaylarımızda bu sorunlu alanı tespit etmekle yetindik.

Kimlikler, Yaralar ve Yüzleşme

Çalıştaylarımızda kimlik meselesi üzerinde en çok tartışılan konulardan biriydi. Kimlik meselesi 1990'lardan beri yapılan Cumhuriyet ve demokrasi tartışmalarına da damga vurmuş bir mesele. Bu açıdan bizim toplantılarımız da bir istisna oluşturmamakla beraber, 1990'lardan önemli bir ton farkını zikretmek önemli. Toplantılarımız bu konuların soğukkanlılıkla ve karşılıklı saygı içerisinde konuşulabilmesinin bir örneğini verdi. Bildirmek ve dinletmekten çok anlatım ve dinlemek ön plana çıktı. Bu sayede ortak kazanımlar ve olası uzlaşma zeminleri de ifade imkânı bulabildi.

Her ne kadar özellikle Kürt katılımcılar -hiç kuşkusuz aşağıda tartışacağımız Kürt sorunu nedeniyle - Cumhuriyet'i kendileri açısından olumsuz yönleri öne çıkan bir deneyim olarak tasvir etseler de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olarak ortak kazanımları da tartışılabilir. Bu tartışma kültürünün ve dilinin kendisi, Cumhuriyet'in korunması ve geliştirilmesi gereken bir kazanımı olarak saptandı ve takdir edildi.

Öte yandan bizce şu çok önemli: Toplum olarak 1990'lar ve 2000'li yılların başına göre toplumdaki kültürel ve sınıfsal çeşitliliğin çok daha farkındayız. Önceki dönemlere hâkim olan çatışma büyük ölçüde, herkesin kendine göre çok daha homojen, ideal bir Türkiye algısına sahip olduğu ve farklı olanları görmeye direnç gösterdiği bir durumda gerçekleşiyordu ve bilinmeyen, görülmemiş çeşitliliğin görülmesinin sancısı yaşanıyor. Bugün ise Türkiye'nin sarsıcı bölgesel, kültürel ve sınıfsal çeşitlilikler içeren, kolay kolay tek bir hayale sığmayacak büyük bir ülke olduğu gerçekliğinin genellikle kabul edildiğini görüyoruz. Yine de bu gerçekliği normatif anlamda, demokratik değerler anlamında kabullenmenin sancılarının yaşandığını

da söylemeliyiz. Bir katılımcı farklılıkların farkındalığı meselesini eşitlik ve temsiliyet ile ilişkilendirerek şu şekilde sundu:

Daha hakkaniyetli bir toplum, daha hakkaniyetli bir devlet nasıl yaratabiliriz? Tam da bu noktada, benim çok yararlandığım bir çerçeve var. Bu da üç ayak, sacayağından oluşuyor. Birincisi tanıma, yani saygı duyarak, görerek farklılıkları görebilme. (...) İkincisi hatta belki de daha da hayati olan bölüşüm hikâyesi. Yani nasıl tekrar dağıtabiliriz, eşitsizlikleri özellikle ekonomik anlamdaki dışarıda kalmışlığı nasıl çözebiliriz? Çünkü bu da eşit yurttaş olabilmemesinin hayati ayağı. Bütün bu kimlik siyaseti mi, bölüşüm siyaseti mi tartışmalarında bir üçüncü boyut da temsiliyet. Hâlâ çözemediğimiz... Kimler aslında siyasette temsil ediliyor, ki bugün altı çizilen dil ve sözlük mevzusunun da bununla çok ilişkili olduğunu düşünüyorum.

Kürt meselesi vurgulanmakla beraber, kimlikler arası adalet, eşitlik ve temsiliyet eksikliği başka kimlikler özelinde de kendini gösteren daha temel ve genel bir sorun olarak da tartışıldı. Devletin toplumdaki bazı kimlikler arasında tarih boyunca ayırım yaptığı, bazı kimlikleri makbul saydığı, bazı kimlikleri kimlik sahiplerinin kendilerini temsil ettikleri gibi değil devletin onları görmek istediği şekilde yorumladığı, bazı kimlikleri ise ya yok ya da gayrimeşru saydığı üzerinde bir kanaatin oluştuğunu söyleyebiliriz. Genel yaklaşım Türkiye'de etnik, dinî, bölgesel, cinsel vs. kimlikler karşısında olabildiğince nötr durabilecek bir devlet tasarımının oluşturulması yönündeydi:

"Kurumsal nötrlüğü talep etmemiz lazım, kimlik siyasetinden daha ziyade, kimliklere karşı nötrlük." Cumhuriyet'in tüm kimliklerden yurttaşların birliğini temsil eden ve kimlikler arası hiyerarşilerin ortadan kalktığı bir ortaklık olarak yeniden yorumlanması gerektiği vurgulandı. Demokrasinin; kimliklerden doğan farklılıkları statik ve tek boyutlu değil, değişken, birbiriyle ilişkili ve iç içe geçmiş ve çok katmanlı olduğunu kabul edecek bir özgürlük ve temsil alanı açması gereği, daha doğrusu özlemi üzerinde duruldu.

Bu noktada bir parantez açarak, söz konusu özlemin uygulamada nasıl olabileceğine dair bazı ilkesel ve pratik sorunların aşılmamış olduğunu söylemek faydalı olabilir. Salt "nötr" veya tarafsız bir devlet, kimlikler arasında eşitliği ve adaleti sağlamakta yeterli olabilir mi? Eğer olmayacaksa devlet hangi ilkeler, haklar ve uygulamalar üzerinden bunu başarabilir? Nötr devlet kimliksiz devlet midir? Devlet ortak bir kimlik temsil etme iddiasından uzak olduğu oranda, çeşitli kimlik grupları arasında kaçınılmaz olarak çıkacak fikir ve çıkar anlaşmazlıklarının merkezkaç çatışmalara dönüşmesinin önlenmesi, sembolik ve maddi dünyadaki hangi ortaklıklar üzerinden mümkün olabilir? Bu soruların yanıtları belki de kuramsal düzeyden çok bu satırların konusu toplantılara benzer bir araya gelişlerdeki pratikten yeşerebilir.

Buna mukabil bazı katılımcılar sınıfsal ayrışmanın önemi vurgulayarak, bunun kimlikleri çapraz kesen bir ayrışma olduğunu, bazıları ise etnik, dinî... kimlikler ile sınıfsal statünün belli bir örtüşme içinde olabileceğini vurguladılar. Bir katılımcı, bu bağlamda kendi idealini "hesap sorabilen, kimliğini savunabilen, eşit kimlikleri savunabilen güçlü bireylerin olduğu bir toplum" olarak ifade etti. Diğer bir katılımcı "Demokrasi ve cumhuriyet kimliklere hapsolmaya başladı." diyerek statik kültürel kimliklere dayalı siyasetin olası maliyetine dikkat çekti.

Kimlik meselesi birçok farklı grubu ifade ederek tartışıldı. Makulleşme, makulleştirme, kabul ve birlikte yaşama kavramlarının önemi "LGBTİ+ bireylerin hem kendilerine hem ailelerine hem de topluma açılma süreçlerini, devletin kendi yurttaşlarına, yurttaşları arasındaki çeşitliliklere bakışı ve onun kabul süreciyle çok bağdaştırıyorum. Çoğu meselede yok sayma aşamasını bir noktada geçip makul görmediği ve makulleşmediği ölçüde o kimlikle, o çeşitlilikle savaşıma evresinden sanki kabullenme ve birlikte yaşama evresine geçme"si durumu vurgulandı.

Bir katılımcı üç vesayet (erkek vesayeti, askerî vesayet, dinî vesayet) ve üç fay hattı (Kürt-Türk, Millî-gayrimillî, Alevi-Sünni) olduğunu söyledi. Kimlik tartışması bağlamında tarihsel referanslar verildi. Tarihsel süreç içinde oluşmuş toplumsal yaraların, dışlanmışlık duygularının iyileşmesi için toplumsal yüzleşmeyi vurgulayan katılımcılar oldu. Bir katılımcı toplumun her kesiminin bir yüzleşme ve özeleştirme sürecine girmesi gerektiğini, toplumsal mutabakatın ancak bu şekilde oluşabileceğini ifade etti:

Bu toplum Kürt'üyle, Türk'üyle, Alevi'siyle, Sünni'siyle, kadınıyla, erkeğiyle birlikte mutabakata varacağı bir ortak değer ve kültür yaratmak zorunda. Bunu yapabilmek için de bana göre iki safhalı bir süreç tasarlanmalı. Bunlardan bir tanesi toplumsal yüzleşme. Bu yüzleşme dediğimiz şey aslında Kürtlerin Türklere siz bize ne yaptınız diye hesap sorması yahut Türklerin Kürtlere siz bize ne yaptınız diye hesap sorması şeklinde değil. Bu toplumda her birimizin bu ülkenin ortak geleceği ve çıkarı için pek çok hatası oldu, pek çok yanlış ve günahı oldu. Laiklerin oldu, dindarların oldu, Alevilerin oldu, Sünnilerin oldu, Kürtlerin, Türklerin hepsinin oldu. Burada herkes kendisiyle

hesaplaşmalı ve kendi sorumluluğunu ortaya koymalı.

Başka bir katılımcı "Adalet odaklı bir barış ve bunun tamamını bir ortak gelecek ufkuyla ilişkilendirerek ele aldığımız ölçüde ilerleyeceğiz." diyerek yüzleşmenin bir ancak adalet odaklı bir barış ve gelecek projesi içinde anlamlı olacağını ifade etti. Diğer bir katılımcı ise göçmenler ve sığınmacılar meselesinin önümüzdeki en ciddi bir fay hattını oluşturacağını vurguladıktan sonra şu çarpıcı tespiti yaptı:

Sınırları çok aşan problemleri, sınırlı bir biçimde düşünmememiz, içinde bulunduğumuz paradigmanın dışına çıkmamız lazım.

Rejimi koruma korkusuyla farklı kesimlerin yüzleşmekten çekindiğini vurgulayan bir tartışmacı yüzleşmenin kolektif tarihsel tecrübemizi reddetmek anlamı taşımadığından, geçmişe hem sahip çıkılabileceğinden, hem de eleştirel anlamda yüzleşilebileceğinden bahsetti:

Yüzleşme arzusu talep ettiğinizde sanki cumhuriyet rejimin kendisine karşıymışsınız gibi bir fotoğraf ortaya çıkabiliyor. Bu da gerilimi artırıyor, bu meselelerin konuşulmasını zorlaştırıyor. Ülkenin kurucu değerlerine saygı duymakla bu kurucu değerlerle ya da bu kurucu isimler üzerine tartışmamak farklı şeyler.

Diğer bir katılımcı geçmişteki yaralar ile yüzleşmenin çok boyutu olduğunu, bunun çok katmanlı olduğunu şu sözlerle ifade etti:

Yüzleşmeyi de kastederken salt bir hukuksal yüzleşmeden bahsetmiyorum. Çünkü özellikle olaylar ile zaman arasındaki makas açıldığında hukuksal bir yüzleşme kesinlikle mutlak manada gerçekleşmez. Daha ziyade kültürel bir yüzleşmeden, sosyal bir yüzleşmeden, sanatsal bir yüzleşmeden, edebi bir yüzleşmeden bahsediyorum. Mümkün mertebe her şeyi konuşabileceğimiz bir ortamın olması gerektiği kanaatini taşıyorum.

Kürtler ve Cumhuriyet

Toplantılar bir kez daha gösterdi ki Cumhuriyet ve demokrasi deneyimi açısından, Türklerin ve Kürtlerin gözünden olmak üzere iki ayrı Türkiye'nin varlığından bahsetmek mümkün. Kürtlerin gözünden kazanımlar değil kayıplar ön planda. Bir tartışmacı "Fırat'ın batısında ve doğusunda iki ayrı dünya var" diyerek Kürt sorununun iki farklı Türkiye'yi işaret ettiğini belirtti. Birçok çalışmanın ortaya koyduğu gibi Kürt sorununun ekonomiden güvenliğe, bölgesel ve küresel jeopolitik gelişmelerden şiddetin önlenmesine, tarihi yaralardan kültürel haklara ve tabii siyasal ve siyasal adalet meselesine kadar çok farklı ve çetrefil boyutu var. Toplantılarımızda bu konuların hepsi olmasa bile birçok boyutu gündeme geldi.

Kürt sorununun Cumhuriyet'in bütün hedeflerini etkilediğini vurgulayan bir katılımcı "Kürt sorunu Türkiye'nin geleceğini ipotek altına alan bir sorun" ifadesiyle, bu çok

katmanlı meselenin çözümünün demokratikleşme ve kalkınmanın bir ön koşulu olduğu görüşünü ifade etti. Benzer bir çerçeveye sunan diğer bir katılımcı ise Kürt sorununun çözülmemesinin hayatın birçok alanında gelişmeyi ve olanakları görmeyi engellediğini ifade etti:

Örneğin, su ve gıda güvenliğinin 21. yüzyılda dünyanın en önemli güvenlik sorunlarından bir olacağı açık iken, büyük ölçüde çözüme kavuşamayan Kürt sorunu nedeniyle aslında ülkenin gıda ambarı olabilecek Doğu, Orta ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde sulama, tarım, hayvancılık ve türevi sanayiler yeteri kadar gelişemiyor. Cumhuriyetin vatandaşların ortak geleceğini güvence altına alma amacına ulaşma potansiyeli doğrudan zayıflıyor. Keza aslında Türkiye'nin Orta Doğu'ya açılan köprüsü ve yumuşak güç kaynağı olabilecek olan bölge, çoğu kez tersine bir tampon bölgeye dönüşüyor. Yine çözülemeyen Kürt sorunu kaynaklı güvenlik kaygıları, Türkiye'nin 21. yüzyılda çok boyutlu ve esnek olmak zorunda olan dış politikasını ipotek altına alıyor.

Kürtler ve Cumhuriyet'i tartışan katılımcılar arasında "Demokrasi yerleşmediği için mi Kürt sorunu çözülemiyor, Kürt sorunu çözülemediği için mi demokrasi yerleşmiyor?" sorusunun sıkça sorulduğunu gördük. Bazı katılımcılar asıl meselenin Türkiye'deki demokrasi ve iktisadi-sosyal adaletsizlik sorunu olduğu, bunun kapsamlı çözümünün Kürt sorununu da çözeceğini vurguladı:

İnandığım o ki eğer biz demokratikleşme sorununu halledebilirse, eğer Cumhuriyet sorununu halledebilirse, Kürt sorununun da bu noktada çözülebileceğini düşünüyorum.

Bazı katılımcılar ancak Kürt sorununun çözülmesiyle demokrasi ve iktisadi adaletsizliğin sonlanması için meşafe katedileceğini ifade ettiler. Bir katılımcı şu görüşü ifade etti:

Cumhuriyet'in yüzüncü yılında demokrasiyi konuşuyoruz. Bana göre Türkiye'nin bir demokrasi sorunu yoktur. Türkiye'nin bir Kürt sorunu vardır. Demokrasiyi namümkün ve imkânsız kılan bir Kürt sorunu vardır. Bana göre Türkiye'nin bir adalet daha doğrusu bir adaletsizlik sorunu yoktur. Türkiye'nin adalet mekanizmasını geçersiz kılan, işlevsizleştiren bir Kürt sorunu vardır. Çiçero'nun çok güzel bir sözü var. Der ki Çiçero; Roma'da ayrı, Atina'da ayrı bir yasa olamaz. Açıkçası Ankara'da ayrı Diyarbakır'da ayrı bir yasa olamaz. Dolayısıyla Türkiye'deki adalet sistemini tıkayan, bütün adaletsizliklerin temelinde maalesef yüz yıllık bir çatışmayla süregelen, yüz yıllık adeta bir çatışma geçmişi olan, aslında Cumhuriyet öncesine kadar uzanan bir Kürt meselesi vardır. Biz bu Kürt meselesini bir çözüme kavuşturmadığımız sürece açıkçası Türkiye'de adalet sistemini de oturtamayız.

Benzer bir yaklaşımla, başka bir katılımcının hem "bir otoriterlik kaynağı olarak işlev gördü" hem de "bir eşitsizlik kaynağı olarak işlev gördü" diyerek Kürt meselesini Türkiye'nin iki temel sorununun kaynağı olarak ifadelendirmesi kayda değerdi. Kürt sorununun demokratikleşme sorunu içinde mi ele almalıyız, yoksa Kürt sorunu demokratikleşme ve refah konusundaki eksikliklerin kaynağı, dolayısıyla aslı sorunu mu? Bu iki yaklaşım farkına rağmen Kürtler ve Cumhuriyet konusunda fikir beyan eden tüm konuşmacılar Kürt sorunu ve demokratikleşmenin bir şekilde bir arada ele alınması gerektiği, güvenlik meselesinin Kürt sorununun sadece bir boyutu olduğu konusunda fikir birliği içindeydi. Peki demokrasi – Cumhuriyet bütünleşmesine bakarsak bu sorun ikinci yüzyılda çözülebilir mi? Nasıl çözülebilir?

Şurası açık ki eğer kamusal alanda Kürt sorununa tüm tarafları tatmin edecek çözüm önerileri mevcut değilse, demokratik hak ve özgürlüklerini kullanarak Kürt sorununa çözüm talep eden vatandaşların talepleri – yani demokrasi – çoğunluk tarafından bir noktada Cumhuriyet'e bir tehdit olarak algılanmaya başlıyor, bu da Cumhuriyet'i - aslında devleti - korumaya yönelik otoriter politikalar doğuruyor. Bu bağlamda her ne kadar toplantılarda demokratikleşme gereği üzerinde genel bir oydaşma var idiyse de Kürt sorununa yönelik konuşanların hemen hemen hepsinin Kürtler olması anlamlıydı. Bunun genel bir durum olduğu öne sürülebilir. Kürtlerin bu konuyla ilgili somut talepleri ve çözüm önerileri varken, diğerlerinin somut çözüm önerilerinden daha çok temennileri var. Dolayısıyla toplantılarda Kürt olmayan katılımcılar daha çok dinleyen konumunda kaldılar.

Kürtlerin eleştirilerine saygı duyulması gerektiği ve sorunun şiddet yoluyla değil demokratik bir süreçle çözülmesi gerektiğine dair genel bir kabul gözükmeyle beraber, tartışma genelde Kürtlerin konuştuğu, diğerlerinin dinlediği bir monolog şeklinde gerçekleşti. Dolayısıyla eğer ortada

farklı taraflardan gelen çözüm önerileri yoksa, demokrasinin ve demokratikleşmenin bu sorunu kendiliğinden çözmesi umulamayacaktır. Cumhuriyet'in bu konunun meşru demokratik kamusal alanda serbestçe tartışılmasına imkân sağlaması, vatandaşların da ortak kamusal yarar temelinde bu sorunun nasıl çözülebileceğine dair irade oluşturması gerektiği söylenebilir. Kürt sorununu yüzleşme ve Türkiyelileşme bağlamında ele alan bir tartışmacı Kürt meselesinin yeni bir kamusal alan inşası ile beraber çözüm yoluna gireceğinin altını çizdi:

Bir kesimdeki rejimi koruma arzusu ya da rejimin kaybedileceği korkusu ile toplumun bir kesiminde, Kürtlerdeki yüzleşme arzusu arasındaki gerilim noktası. Çoğu zaman işte bu yüzleşme arzusu rejimin değişebileceğine dair bir korkuya sebebiyet verebiliyor. Bu gerilim noktaları nasıl ortadan kaldırılabiliyor önümüzdeki dönemde, belki bu tartışılabilir. İkinci mesele, son dönemde çok fazlasıyla konuşulan bir kavram. Türkiyelileşme. Bir sosyolojik süreç olarak yürüyen bir Türkiyelileşme var, Kürtlerin Türkiyelileşmesi var. Öte taraftan devletin ya da toplumun kalan kısmının ne kadar Kürtleşebildiği ya da ne kadar buna direnç gösterdiği bir başka gerilim noktası olarak önümüzde duracak. Bu bir soru işareti. Tabii bir de genel olarak yani sadece Kürt meselesini içine almayan ama Kürt meselesini de kapsayan bir şey. Farklı mahalleler beraber bir medeni kamusal alanı nasıl inşa edecekler? Beraber kamusal alan inşa edebilme becerisi bence cumhuriyetin demokratikleşmesi meselesinde temel bir cevap olarak önümüze çıkacak.

Evrensel cumhuriyet fikrinin bu noktada katkısı şu olabilir: Bir cumhuriyetin ortak sahipleri olan vatandaşlar sadece kendi çıkar ve görüşlerini savunma ve katılma hürriyetine değil, cumhuriyetin ortak çıkarlarını korumak ve kişisel tercihlerini çerçeve içinde belirlemek sorumluluğuna da sahiptir.

Kürt sorununun hazır reçetelerle ya da kapalı kapılar arkasında değil samimi ve açık bir şekilde tartışılmasının sorunun çözülmesi için olmazsa olmaz şart olduğu genel kanıydı. Peki konuşmaya nereden başlamalı? Bir katılımcı çözülmesi ve ortaklaşılması kolay olgulardan mı, yoksa mutabakatın kolayca bulunamayacağı daha sert konulardan mı başlamalı sorusunu sordu.

Yurttaşların daha çok seçim dönemlerinde etki edebildiği, ulusal düzeyde temsilî demokrasinin tüm dünyada bir kriz içinde olduğu günümüzde, yerel yönetimler gittikçe demokratikleşme beklentilerinin ve pratiklerinin merkezine yerleşiyor. Türkiye'de de yerel yönetimlerin güçlenmesi ve vatandaşların aktif katılımıyla gelişmesi, hem demokrasiyi ve Cumhuriyet'i aynı anda geliştirecek hem de Kürt sorununun çözümüne hizmet edecek bir perspektif sunuyor. Evrensel cumhuriyet ülküsünün önemi burada da ortaya çıkıyor, yerel yönetimlerin gelişmemesinden Türkler de Kürtler de aynı anda kaybediyor. Bir katılımcı şunu ifade etti:

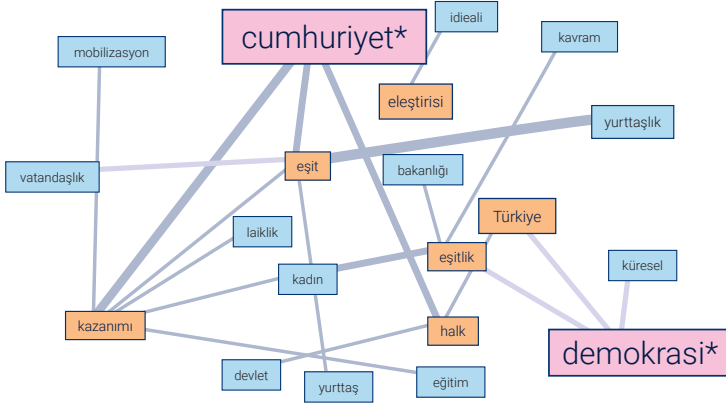

(Kürtler)... belediyelerinin yönetiminde olmasın diye bütün bir Türkiye'yi (aynı) şeyden mahrum ediyoruz, yerel akıldan, bu yerindenlik ilkesinden vs. ve bu da herkesin teslim ettiği bir şey, ülkenin rekabet gücünü, kapasitesini vs. azaltan bir şey.

Sonuç olarak Kürt sorunu kimlik ve güvenlik meselesine sıkıştırılmaması gereken aynı zamanda maddi, sosyal adalet, kültür, ekoloji, mülkiyet ilişkileri ve refah hakkıyla ilgili çok katmanlı bir mesele. Toplantılarımızda Kürt sorununun farklı boyutları ele alınmakla ve bazı net öneriler ifade edilmekle beraber herkesin mutabık oldu-

ğu ayrıntılı bir çözüm perspektifi bekleneceği gibi ortaya çıkmadı. Ortak kanı bu büyük sorunun çözümünün siyasal elitler ya da güvenlik bürokrasisi arasında kararlaştırılan reçetelerle değil Cumhuriyet'in kamusal alanında demokratik tartışmalar ve uzlaşmalar içinde bulunması gerekliliği idi.

Çalıştaylarda "cumhuriyet" ve "demokrasi" kavramlarının doğrudan veya dolaylı olarak birlikte kullanıldığı ifadeler analiz edilerek en yüksek kullanım oranına sahip terimler ağ örgüsünde konumlandırılmıştır.

Şekilde kavram analizi uzmanı Dr. Fatma Öncel tarafından "cumhuriyet" ve "demokrasi" terimlerinin kolokasyon (eş dizim) analizinin network (ağ) grafiğine yer verilmiştir. Anahtar (doğrudan birlikte kullanılan) terimler mavi ile, ilişkili (dolaylı olarak birlikte kullanılan) terimler turuncu ile gösterilmektedir. Çizgilerin kalınlığı, terimlerin kullanım ilişkisinin yakınlığı ile doğru orantılıdır. Farklı bağlamı görselleştirmesi bakımından, "cumhuriyet" ve "demokrasi" terimlerinin ek almış halleri de görsele dahil edilmiştir. Bu durum terimlerin yanındaki "*" işareti ile belirtilmiştir.

Şekilde, çalıştaylarda kullanılan "parti" kelimesi üzerine Dr. Fatma Öncel tarafından hazırlanan yoğunluk analizi yer almaktadır. Analizde "parti" kelimesinin en yoğun birlikte kullanıldığı ifadeler sıcak, en seyrek kullanıldığı ifadeler ise soğuk olarak sınıflandırılmıştır.

Şekil "parti" terimi için yapılan kolokasyon (eş dizim) ve sıklık analizini ısı grafiği ile göstermektedir.

Şekilde, çalıştaylarda kullanılan "laiklik" kelimesi üzerine Dr. Fatma Öncel tarafından hazırlanan yoğunluk analizi yer almaktadır. Analizde "laiklik" kelimesinin en yoğun birlikte kullanıldığı ifadeler sıcak, en seyrek kullanıldığı ifadeler ise soğuk olarak sınıflandırılmıştır.

Şekil "laiklik" terimi için yapılan kolokasyon (eş dizim) ve sıklık analizini ısı grafiği ile göstermektedir.

Değerlendirme

Davetimize olumlu cevap veren düşün ve eylem insanlarıyla Cumhuriyet ve demokrasiyi bir arada ve iç içe alan alan derinlemesine tartışmalar yaptık. Bu tartışmalarda birbirinden farklı birçok düşünce öne sürüldü. Diğer yandan Cumhuriyet'in kazanımları, demokrasi eksikliği ve bu eksikliğin giderilmesinin Türkiye'nin önceliği olduğu, kapsayıcı ve eşitlikçi bir Cumhuriyet tasarımına ihtiyaç duyulduğu, Cumhuriyet ve demokrasinin sosyal boyutu düşünülmeden incelenemeyeceği ve geleceğe de yön verilemeyeceği gibi önemli noktalarda büyük oranda bir ortaklaşmanın ortaya çıktığını gördük. Arzularda önemli oranda örtüşme ortaya çıktı.

Buna mukabil Cumhuriyet'in nasıl demokratikleşeceği konusunda kolay reçeteler, hemen akla gelen çözümler öne sürülmedi. Tartışmalarda egemen olan atmosfer, belki de son on yıllardaki hayal kırıklıklarının ve kolay reçetelerin doğurduğu olumsuz sonuçların beslediği temkinli ve olgun bir eleştirellikti.

Önümüzde zor bir dönem olduğu, sorunların çözümlerinin de ezberlere ve hazır reçetelere değil, müzakerelere, katılıma, siyasal ve toplumsal uzlaşmalara, iyi çalışılmış titiz projelere dayanması gerektiği konusunda bir eğilime şahit olduk. Buradan hareketle, bugün Türkiye'de yaşanan büyük kutuplaşmaya rağmen çalıştayların tartışma kültürünün önceki dönemlere göre olgunlaştığını düşündüreceğimiz nitelikte geliştiğini söyleyebiliriz. Günlük siyasi mülahalardan uzaklaşıp, belli bir soyutluk ve tarihsellik içinde geleceğe yönelik konuştuğça gerek tartışma çerçevesinin genişlediğini gerekse tartışmaların içeriğinin zenginleştiğini gördük. Bunun ülke olarak yaşamakta olduğumuz dü-

şünsel ve duygusal tıkanıklıkları, toplumsal ve siyasal kutuplaşmaları nasıl aşabileceğimiz konusunda bize umut verdiği söylemeliyiz.

Öte yandan katılımcılar Cumhuriyet'in kazanımlarından bahsederken de en ciddi eleştirileri yöneltirken de eşitlik, sosyal adalet, kamusal yarar ve katılım gibi ortak ve birleştirici ilke, değer ve kavramları kullandılar. Tüm farklı deneyimler ve anlaşmazlıklar karşısında bu ortak dil ve sembolik dünyanın önemli bir birleştirici rol oynadığı ve bundan daha çok yararlanması gerektiği söylenebilir. Keza geleceğe dair ortaklık ve beraberlik kurma konusunda çekimserlikle beraber, ortak geleceğimiz için ifade edilen özelemler büyük ölçüde birbiriyle örtüşüyordu. Kalkınma ve kapsayıcı refah, toplumsal barış, evrensel insan hakları ve hukuk devletini öne alan bir Cumhuriyet, vatandaşları arasında ayırım yapmayan güçlü ve sosyal bir devlet, yaşanabilir bir doğa, kutuplaşmayı aşmış toplum, fırsat eşitliği, dünyayla entegrasyon ve eşitlik ortak özelemler.

Bu özelemleri gerçekleştirmeye, Cumhuriyet ve demokrasinin ilk yüzyıldaki eksiklerini kapatmaya yönelik uzlaşma temelli atılımlar gerçekleştirmek, hatta bu yönde yoğun düşünsel ve duygusal yatırım yapmak için uygun siyasal ve toplumsal koşulların ve iklimin bu satırların yazıldığı 2023 yılının sonbahar aylarında pek de mevcut olmadığını bir gerçek olarak not etmek gerekiyor. Bunun ve siyasal kutuplaşmanın ayırıcılığına olan ve yüz yıldır çözülemeyen ve tekerrür ediyor hissi veren bazı sorunların ağırlığı altında belli bir yorgunluk duygusunu da özellikle seçimlerden sonraki ikinci tur toplantılarda gözlemledik. Diğer yandan,

son yüzyıl boyunca Türkiye tarihinin en önemli temalarından olan asker-sivil ilişkisi çalıştaylarda gündeme gelmedi. Bu da bu tarihi meselenin Türkiye'nin bu döneminde önemini yitirmiş olduğunu ya da öyle algılandığını bize gösteriyor.

Ancak şunu da gördük. Temel sorunlarımızı güncel siyasetin ötesinde belli bir soyutlama düzeyinde konuştuğumuz zaman çok daha fazla ortak nokta, dil ve özlem bulabiliyor ve ortak akıl inşa edebiliyoruz. Geleceğe odaklandığımızda, hazır çözümlerde değil ama çok daha fazla ortak kavramlarda ve hayalde buluşabiliyoruz. Demokrasi Filozof Charles Taylor'ın deyimi ile sürekli devam eden, bir amaca yönelik ama bitmeyen, İngilizce ifade ile 'telic' bir süreç.¹ Devamlı değişim ve dönüşüm içinde. Ancak kattıkça, parçası oldukça gelişen, gelişimi ve dönüşümü hep devam eden toplumsal bir yolculuk. Ama aynı zamanda bu yol düz bir yol değil. Zikzaklı, dolambaçlı, farklı dönemlerde farklı ritimleri olan bir yolculuk. Cumhuriyet ve demokrasi yolculuğumuzun bu safhasında hangi duraktayız? Buradan hareket ettiğimizde nasıl yol alacağız? Siyasal, ekonomik, sosyal... koşullar elbette geçmişte olduğu gibi gelecekte de aynı kalmayacak ve ortak kavramlarımız ve hayallerimiz güçlendikçe gelecek daha aydınlık olacak. Tam da bu nedenle Cumhuriyet ve demokrasiyi ikinci yüzyılda bütünleştirmeye yönelik buluşmaların tam da zamanı olduğunu ve olmaya devam edeceğini düşünüyor, bu konuşmaların genişleyerek ve derinleşerek devamını umuyoruz.

¹ Craig Calhoun, Dilip Parameshwat Gaonkar ve Charles Taylor (2022): Degenerations of Democracy. (Cambridge MA: Harvard University Press, 2022), 19-22.